

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ
ДИКТАТУРЕ**

(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Небојша Ранђеловић

Студент:

Милица Бошковић

M019/24-O

Ниш, 2025. године

Садржај

I УВОД.....	1
II ПЕРИОД ПАРЛАМЕНТАРИЗМА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ КОЈЕ СУ ДОПРИНЕЛЕ НАСТАНКУ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ	4
1. Видовдански устав	4
2. Правни и политички живот у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.....	6
3. Стјепан Радић и питање Хрватске	10
4. Припремање шестојануарског државног удара.....	12
5. Атентат у Народној скупштини и његове последице	14
III УВОЂЕЊЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ.....	16
1. Увођење диктатуре Краља Александра I Карађорђевића	16
2. Прокламација диктатуре и образовање прве владе.....	18
3. Законодавни рад, закони и карактер диктатуре	20
4. Политичке странке током периода диктатуре	22
5. Насиље и прогони	25
6. Цензура штампе и наметање идеологије југословенства	27
7. Стање привреде током периода диктатуре	29
8. Крај диктатуре и доношење Устава из 1931. године	30
IV ПОРЕЂЕЊЕ АДМИНИСТРАТИВНЕ ПОДЕЛЕ ЗЕМЉЕ У ШЕСТОЈАНУАРСКОЈ ДИКТАТУРИ И ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1931. ГОДИНЕ	34
1. Административна подела земље у шестојануарској диктатури	34
1.1. Бановине и њихово уређење.....	34
1.2. Надлежности бана	35
1.3. Уређење срезова	37
1.4. Правно уређење општина	38
2. Административне јединице према Уставу из 1931. године	38

2.1.	Бановине.....	38
2.2.	Срезови и општине.....	40
2.3.	Посебан статус Београда	40
2.4.	Самоуправа	41
V ЗАКЉУЧАК		43
ЛИТЕРАТУРА		48
БИОГРАФИЈА.....		52

I УВОД

Историја Краљевине Југославије представља један од најсложенијих периода политичког и државноправног развоја на јужнословенском простору. Већ од самог настанка 1918. године држава је била обележена бројним противречностима: етничком, верском и језичком разноликошћу становништва, различитим историјским традицијама и неуједначеним степеном економског и друштвеног развоја њених области. Један од највећих изазова био је управо начин на који ће нова држава бити административно организована, јер је од тога зависила ефикасност власти, као и могућност очувања унутрашње стабилности.

Прва деценија постојања Краљевине СХС, касније Краљевине Југославије, протекла је у трагању за моделом који би обезбедио равнотежу између централизма, који је био у интересу краљевске власти и српске политичке елите, и федерализма, за који су се залагале пре свега хрватске и словеначке политичке снаге. Видовдански устав из 1921. године утврдио је централизован систем са 33 области, што је у пракси показало низ слабости. Оваква подела није укинула снажне регионалне и националне разлике, већ их је често продубљивала, јер су области биле формиране на основу географских и историјских, а не етничких или културних критеријума.

Политичка нестабилност, честе смене влада и изражене тензије између српских и хрватских политичара довели су до тога да краљ Александар Карађорђевић 6. јануара 1929. године изврши државни удар и уведе лични режим, познат као Шестојануарска диктатура. Основна тежња диктатуре била је успостављање јаке централне власти и стварање јединственог југословенског идентитета, што је захтевало и радикалну промену административне поделе земље. На место дотадашњих области уведени су бановине, као веће административно-територијалне јединице, које су требале да замене историјске и националне границе и тиме ублаже унутрашње поделе.

Узроци Шестојануарске диктатуре дубоко су укорењени у противречностима насталим након стварања заједничке државе 1918. године. Различити историјски, културни и верски идентитети народа који су чинили Краљевину СХС довели су до честих политичких сукоба и неусаглашености око темељних питања државног уређења. Парламентарни систем, иако формално успостављен, није био у стању да обезбеди стабилност и функционалност власти. Партијске поделе, корупција, честе владе кратког

трајања и међунационални антагонизми створили су атмосферу политичке кризе која је озбиљно угрозила опстанак државе. Убиство хрватског политичког вође Стјепана Радића 1928. године у Народној скупштини представљало је непосредни повод за краљеву одлуку да распусти парламент и суспендује Устав.

Последице Шестојануарске диктатуре биле су далекосежне и оставиле су дубок траг на даљи развој југословенске државе. Увођењем личног режима, краљ Александар је настојао да створи јединствену југословенску нацију и превазиђе етничке и верске разлике, али је његова политика централизације и укидања политичких слобода изазвала супротан ефекат. Уместо интеграције, дошло је до још већег незадовољства и радикализације националних покрета, нарочито у хрватским и словеначким крајевима. Диктатура је донела краткотрајну стабилизацију институција, али је дугорочно ослабила поверење у монархију и демократију, што је допринело политичкој дестабилизацији која ће кулминирати у годинама пред Други светски рат.

Истраживање узрока и последица Шестојануарске диктатуре има посебан значај за разумевање процеса изградње државности и демократије у Југославији. Анализа овог периода открива дубоке противуречности између идеала националног јединства и реалности етничке разноликости, као и између ауторитарне власти и тежње ка демократским вредностима. Разматрањем политичких, економских и друштвених аспеката тог времена могуће је боље разумети не само историјске околности које су довеле до диктатуре, већ и њене дугорочне последице на политичку културу и међунационалне односе у ширем контексту југословенске историје.

Административна реформа из 1929. године имала је, дакле, двоструки циљ: с једне стране, рационализацију управе и јачање ефикасности државних органа, а са друге стране, политички задатак „југословенизације“ становништва путем новог територијалног устројства које није признавало традиционалне националне оквири. Иако је оваква организација омогућила краљу да консолидује власт и наметне централизам, у пракси је наишла на бројне критике и отпор, јер није могла трајно да разреши национално питање у држави.

Доношењем Устава из 1931. године краљ је настојао да свом режиму да извесну форму уставности и легитимитета. Устав је формално задржао институције парламентарног система, али је у суштини потврдио апсолутистички карактер краљеве власти. Уставна решења такође су кодификовала нову административну поделу државе

на девет бановина и једну посебну јединицу (Београд са Земунском и Панчевом), чиме је систем из 1929. године добио чвршћу правну основу. На тај начин је административна структура постала саставни део уставног поретка, а не само последица диктаторског акта.

Значај проучавања административне поделе Краљевине Југославије у периоду Шестојануарске диктатуре и по Уставу из 1931. године огледа се у више аспеката. Прво, она представља кључ за разумевање начина на који је држава покушала да изгради унутрашњу кохезију у условима изражених националних подела. Друго, анализа ових решења открива како је краљевска власт користила административно-територијалну организацију као инструмент политичке контроле и централизације. Треће, овај период пружа увид у ограничења једностраних покушаја наметања идентитетске интеграције „одозго“, што је питање које и данас има актуелност у анализи сложених државних творевина.

Предмет овог рада је анализа узрока који су довели до увођења Шестојануарске диктатуре, као и последица које је овај политички систем оставио на државно уређење, политички живот и међунационалне односе у Краљевини Југославији.

Циљ истраживања је да се кроз историјску и политичку анализу расветли сложени контекст у којем је диктатура настала – од унутрашњих политичких сукоба и институционалне нестабилности, до спољнополитичких притисака и личне улоге краља Александра. Посебна пажња биће посвећена последицама диктатуре по демократију, националне односе и легитимитет државне власти, као и њеном утицају на касније процесе распада југословенске државе.

Метод рада заснива се на примени историјско-аналитичког метода, који подразумева критичко проучавање архивске грађе, мемоарске литературе и релевантних историографских извора. Поред тога, биће коришћен компаративни метод ради упоређивања политичких појава у периоду пре и после увођења диктатуре, како би се што потпуније сагледао њен значај и дугорочни утицај на развој југословенске државе.

II ПЕРИОД ПАРЛАМЕНТАРИЗМА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ КОЈЕ СУ ДОПРИНЕЛЕ НАСТАНКУ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ

1. Видовдански устав

Основни мотив за уједињење Јужних Словена у првој југословенској држави био је идеал „националног јединства“. Према овом концепту, Срби, Хрвати и Словенци су сматрани деловима једног „троименог народа“ који је кроз историју био раздвојен, али је након Првог светског рата добио прилику да створи заједничку државу. Ова идеја је била широко прихваћена међу тадашњим интелектуалцима и политичарима, мада се није нужно поклапала са визијом потпуно централизоване унитарне државе. Многи њени заговорници залагали су се за заједничку државу, али уз очување извесне самосталности појединих народа. Поред идеје о јединству, постојале су и посебне националне идеологије које су утицале на формирање различитих схватања идентитета.¹

Видовдански устав представља резултат развоја српског уставног права и сматра се делом српске правне традиције. Његовим усвајањем створен је нов државно-правни поредак, чиме је формално основана нова држава. Због тога се Видовдански устав сматра првим уставом Југославије и почетком југословенске уставности. Он је одражавао политичке и друштвене околности времена у којем је донет, под снажним утицајем економских и политичких елита, што је имало значајан утицај на обликовање унутрашњег система власти. Ипак, у поређењу са ранијим уставним актима, није имао дубок одјек у широј друштвеној свести.²

Конституционални процес је започео 3. јануара 1919. године, када је регент Александар сазвао привремену скупштину са задатком да донесе закон о изборима за уставотворну скупштину. Важно је напоменути да састав ове скупштине није био одређен Законом од 1. децембра, већ је њен избор спровела влада. Према новом изборном закону, Србија је била подељена на већи број мањих изборних јединица, што је у пракси

¹ Милошевић, С. (2021). Устав без земље: настанак Краљевине СХС и Видовдански устав у настави уставног права у земљама наследницама Југославије. *Правни записи*, XII(1), стр. 264.

² Матић, Д. (2021). Теоријскоправни преглед на Видовдански устав. *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, стр. 47.

погодовало странкама које су имале највећу подршку међу српским бирачима. На изборима одржаним 28. новембра 1920. године, највише мандата освојила је Демократска странка (92), док је Народна радикална странка заузела друго место са 91 послаником. Од укупно 419 посланика, трећа по снази била је Комунистичка партија Југославије, која је у том периоду још деловала легално, са 58 мандата. Следиле су Хрватска пучка сељачка странка са 50 мандата и Савез земљорадника са 39. Југословенска муслиманска организација, блиска влади, добила је 24 посланика, док су Словеначка људска странка и Социјалдемократска странка освојиле 14, односно 10 мандата. Хрватска народна странка имала је девет посланика, турска организација „Џемијет“ осам, а седам мањих странака добило је мање од осам мандата.³

Може се закључити да је расправа о уставу била изузетно динамична и разноврсна. Изношени су бројни предлози који су обухватили широк дијапазон организационих решења – од унитарног устројства НРС и ДС, преко различитих федералних и конфедералних модела, па све до радикалних сепаратистичких ставова који су одбацивали сваку идеју заједнице између јужнословенских народа из Хабзбуршке монархије и Краљевине Србије. Ипак, ниједан од тих предлога није ушао у коначни текст устава. Поново је занемарен садржај Крфске декларације, а усвајање је извршено обичном већином. Расправа о предложеним уставним нацртима најпре је вођена у Уставном одбору, који је бројао 42 члана изабрана сразмерно добијеним гласовима, а затим и на пленарном заседању. Видовдански устав је коначно усвојен 28. јуна 1921. године. Од 419 посланика, чак 161 није присуствовао гласању, јер је Народни клуб напустио скупштину сматрајући да она нема право да донесе устав који би важио за Хрвате. Након њиховог одласка, заседање су напустили и посланици Комунистичког и Југословенског клуба. Иако су земљорадници, републиканци и социјалдемократе остали у сали, земљорадници су јавно изјавили да неће подржати предлог владе. Уочи самог гласања, влада је постигла договор са десет посланика Словенске кметијске странке, као и са представницима Џемијета и Муслиманског клуба, обећавајући им одређене повластице у замену за подршку.⁴

На сам Видовдан, 28. јуна 1921, устав је усвојен гласовима 223 посланика, док је 35 било против, а остали су били уздржани или су бојкотовали рад (попут ХРСС, КПЈ и

³ Engelsfeld, N. (2002). *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet, стр. 308.

⁴ Nielsen, C. A. (2014). *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press, p. 40.

Југословенског клуба). Символика датума усвајања указивала је на идејну победу српске националне политике.⁵

Садржина устава одражавала је прихваћени модел државне управе, према коме је Краљевина СХС била устројена као уставна, парламентарна и наследна монархија. То је значило да је извор државне власти био утемељен у уставу, док је владар имао право да именује владу која ужива подршку парламентарне већине. Надлежности су биле подељене између владара, Скупштине и владе. Краљ је заузимао кључну позицију, јер је са Скупштином делио законодавну власт, док је извршну спроводио преко министара. Судска власт је функционисала у име краља, заснована на закону и сматрана независним делом државне структуре.⁶

Видовдански устав почивао је на идеји националног јединства три народа – Срба, Хрвата и Словенаца. Та идеја представљала је прагматично прилагођавање идеалистичком схватању југословенског јединства, засновано на вишевековном заједничком животу ових народа, који су се у то време означавали као „племена“, у различитим државним, културним и верским оквирима. Иако је званична политика настојала да поништи етничке разлике унутар Југославије, поједине струје су ипак препознавале посебност идентитета Македонаца, Црногораца и Бошњака у односу на три званично призната народа.⁷

2. Правни и политички живот у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца

Након усвајања Устава, формирана је прва коалициона влада коју су чиниле Радикална и Демократска странка, уз учешће још неколико мањих партија. На њеном челу налазио се Никола Пашић. Држава се суочавала са бројним тешкоћама у обнови и реконструкцији након ратних разарања, али ни влада ни парламент нису успели да спрече ширење корупције и административне нестручности. Уз то, државна власт је била оптерећена и кризом легитимитета у делу националног корпуса, као и слабом

⁵ Исто.

⁶ Badžević, S. (2020). Turski paragraf Vidovdanskog ustava (1921): domeni i ograničenja. *Historijski pogledi*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, 3/2020, стр. 166.

⁷ Милошевић, С. (2021). нав. дело, стр. 267.

функционалношћу уставног система. Регент, а касније краљ, често је лично интервенисао у доношењу кључних политичких одлука, што је било омогућено нејединством политичких странака, одсуством стабилне политичке културе и недовољним развојем друштва. Влада створена након Видовданског устава није дуго опстала – распала се крајем децембра 1922. године.⁸

Повод за њен распад био је „Конгрес јавних радника“ одржан у Загребу 10. септембра исте године, на коме је усвојена резолуција којом се захтевала ревизија Видовданског устава. Демократски представници Љуба Давидовић и Иван Рибар, председник Народне скупштине, подржали су ову иницијативу, правдајући је настојањем да ослабе утицај Хрватског блока. Ипак, то образложење није задовољило Радикале, који су покренули припреме за ванредне изборе, чиме је коалиција коначно престала да постоји.⁹

Од парламентарних избора у марту 1923. године почиње раздобље потпуне политичке нестабилности које ће трајати све до увођења краљеве диктатуре. Хрватска републиканска сељачка странка излази на изборе са намером да процени своју снагу, јер је њен утицај међу хрватским бирачима знатно порастао. Освојила је 70 мандата више него раније и повећала број гласова, па је била спремна за учешће у раду скупштине. Радикална странка је такође ојачала, освојивши 108 посланичких места, док су Демократе изгубиле значајан број мандата. Такав распоред снага омогућио је Радикалима извесну слободу у настојању да постигну споразум са хрватском странком.¹⁰

Покушај компромиса резултирао је постизборним договором између Радикала и представника Хрватске републиканске сељачке странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације. На заједничком састанку ових странака разматрани су захтеви за реформу државне управе у Хрватској, Словенији, Босни и Херцеговини и Војводини. Поред административних промена, хрватској странци је омогућено да дефинише подручја на којима ће се реформе спроводити, што је било од посебног значаја за њену политичку стратегију и учешће у скупштини.¹¹

⁸ Самарџић, С. (2023). *Шестојануарска диктатура: узроци и последице*. Нови Сад: Академска књига, стр. 72.

⁹ Исто, стр. 73.

¹⁰ Исто, стр. 74.

¹¹ Исто, стр. 74-75.

Иако је Пашић у почетку пристао на овај споразум, убрзо га је занемарио. Његова влада, формирана након мартовских избора 1923. године, функционисала је као мањинска, ослањајући се на подршку неколицине посланика Џемијета и представника немачке мањине. На власти се одржала извесно време уз подршку Светозара Прибићевића и његове Самосталне демократске странке. Када су Џемијет и немачки посланици повукли подршку, краљ је поверио мандат за састав нове владе Љуби Давидовићу, у чијем је саставу, уз краљево посредовање, место добио и Радић са својом странком.¹²

Влада је формирана 27. јула 1924. године уз учешће четворице министара из Хрватске Републиканске Сељачке Странке (ХРСС) и подршку Југословенске муслиманске организације и Словеначке људске странке. Давидовић је Радићу обећао покрајинску управу за Хрватску и Славонију, али није успео да га убеди да се одрекне републиканства, па је поднео оставку у октобру исте године. Потом је обновљена коалиција Пашића и Прибићевића, која је функционисала до ванредних избора 8. фебруара 1925.¹³

У међувремену, Радић је у јулу 1924. године боравио у Москви на оснивању Сељачке интернационале, огранка Коминтерне, где је најавио да ће се његова странка мирним путем борити за промене унутар Југославије, а тек у крајњем случају револуцијом. Пре тога је безуспешно тражио подршку у западноевропским престоницама. На изборима 1925. године највише су гласова добиле Народна радикална странка и Хрватска Републиканска Сељачка Странка, освојивши 142, односно 67 посланичких места.¹⁴

ХРСС је 27. марта 1925. променила политику — признала Видовдански устав, прихватила монархију и напустила републиканство. После преговора Радића и Пашића, 17. јула 1925. формирана је нова влада у којој је Радић постао министар просвете. Иако се очекивало трајно српско-хрватско зближавање, унутар странака су настале поделе, док је краљ Александар користио настану кризу за јачање свог утицаја.¹⁵

После смрти Николе Пашића у децембру 1926. Радикална странка је ослабила, а Радићев политички заокрет изазвао је немире у његовој партији. У априлу 1926. Пашић

¹² Исто, стр. 75.

¹³ Исто, стр. 76.

¹⁴ Исто, стр. 77.

¹⁵ Исто, стр. 77-80.

је поднео оставку, а нови премијер Никола Узуновић није дуго опстао. После његове оставке расписани су нови избори на којима су Радикали освојили 117, Хрвати 61, а Демократе 59 мандата. Како није било стабилне коалиције, у владу су ушле Словеначка Људска Странка и Југословенска муслиманска организација.¹⁶

После избора 1927. године дошло је до формирања Сељачко-демократске коалиције (СДК), коју су основали Стјепан Радић и Светозар Прибићевић, дотадашњи политички противници. Радић је заступао идеју широке аутономије, док је Прибићевић био присталица централизма. Коалиција је настала са циљем да промовише федерализацију државе, чиме је ова идеја добила већи утицај у јавности. Такав приступ служио је и као средство за прикривање дубљих државних проблема и подстицање отпора према Србији. СДК је спроводила интензивну пропаганду на простору бивше Аустроугарске, организујући скупове у већим градовима као што су Загреб, Љубљана, Нови Сад и Сплит, где су нападали политику владе.¹⁷ Прибићевић је често био оштрији у својим иступима од Радића – у говору у Загребу 1928. године говорио је о „фронту цивилизованог света против Београда“, минимизирао улогу српске војске у ослобађању земље и оштро критиковао „србијански хегемонизам“. Залагао се за стварање федералних јединица као што су Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Војводина, Македонија и Црна Гора. Иако су постојали бројни противници таквих ставова, влада је наставила да спроводи унитарну политику, укидајући земаљске владе и уводећи покрајинске управе под контролом државних чиновника.¹⁸

Крајем априла 1922. године донете су уставне одредбе којима је држава подељена на 33 области, при чему су историјске границе појединих југословенских земаља само делимично узете у обзир. Током наредне године завршене су припреме за укидање старих покрајинских органа управе и успостављени су нови државни органи по областима, на чијем челу се налазио велики жупан. У таквим околностима, уз пораст антидемократских тенденција и све веће друштвене кризе, отпор тим процесима је слабео и сводио се углавном на вербалне реакције и ограничено деловање политичких група које су се постепено распадале услед незадовољства и конформизма својих чланова.¹⁹

¹⁶ Исто, стр. 80.

¹⁷ Исто, стр. 81-82.

¹⁸ Šarac, N. (1975). *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine: Sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Svjetlost, стр. 82.

¹⁹ Исто.

3. Стјепан Радић и питање Хрватске

Видовдански устав није прихватила већина хрватских политичких странака, које су у то време заговарале федералну државну структуру. Најважнија од њих, Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), доследно се противила централистичком систему власти од самог почетка постојања Краљевине СХС. Странка није признавала ни устав ни монархију и одбијала је да учествује у раду Народне скупштине. Њен политички програм је имао јасно федералистички и републикански карактер, због чега се определила за деловање ван парламента. ХРСС су подржале Хрватска заједница и Хрватска странка права, и заједно су у августу 1921. основали Хрватски блок, који је заступао федералистичке идеје насупрот централистичкој политици. На изборима одржаним 18. марта 1923. године, ХРСС је постигла изузетан успех, освојивши 473.733 гласа, што јој је донело 70 посланичких места и позицију друге најјаче странке у земљи. Ови резултати су јасно показали јачање и ширење идеје супротстављања централизму, као и незадовољство народа политиком утврђеном Видовданским уставом.²⁰

Стјепан Радић, као вођа странке, настојао је да реши питање националне равноправности у Краљевини СХС, познато као хрватско питање, путем дипломатских разговора са великим европским силама — чланицама Антанте. У ту сврху је 1923. године отпутовао у Француску, Велику Британију и Немачку. Ипак, његови напори нису дали резултате, јер су те државе биле посвећене очувању версајског поретка и нису желеле да се мешају у унутрашња питања Краљевине СХС. Радић је чак 25. марта 1919. године био ухапшен због прикупљања потписа за „Захтеве“ намењене мировној конференцији у Паризу, које је намеравао да преда председнику Сједињених Америчких Држава, Томасу Вудроу Вилсону.²¹

Године 1924. Стјепан Радић је отпутовао у Москву и приступио Сељачкој интернационали, међународној организацији сељачких партија која је деловала под окриљем Комунистичке интернационале. Његов одлазак у Совјетски Савез, међутим, није представљао прихватање комунистичких идеја, већ дипломатски потез којим је желео извршити притисак на Београд како би се убрзало решавање хрватског питања.²²

²⁰ Horvat, J. (1990). *Politička povijest Hrvatske* (Drugo izdanje, Vols. 1–2). Zagreb: August Cesarec, стр. 248.

²¹ Matković, H. (1999). *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić, стр. 75.

²² Pavličević, D. (2007). *Povijest Hrvatske*. 4. dopunjeno izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić, стр. 332.

На седници странке 1. новембра 1924. године, Радић је јавно критиковао краља Александра, након чега је монарх наложио Николи Пашићу и Светозару Прибићевићу, својим најближим сарадницима, да образују нову владу и распишу изборе. Та влада, позната као П–П режим, прогласила је ХРСС комунистичком странком и на њу применила одредбе *Обзнане* — исте мере које су 1921. године донете против комуниста.²³ Услед тога, странка је постала мета и *Закона о заштити државе*, па су уз Радића ухапшени и највиши функционери ХРСС-а: др Владко Мачек, Јосип Предавац, др Стјепан Кошутих, др Јурај Крњевић и инж. Аугуст Кошутих. Радићеву одбрану преузео је др Анте Трумбић, који је истицао да је примена *Обзнане* на ХРСС неоснована, јер је руководство странке јасно наглашавало да остаје привржено свом политичком програму и мирним методама деловања. Пошто је суд одбацио оптужбе против чланова ХРСС-а, постало је очигледно да је *Обзнана* служила искључиво као средство политичке репресије.²⁴

Иако је почетком 1925. године рад странке био забрањен на основу Закона о заштити државе, на изборима одржаним 8. фебруара исте године странка је поново постигла изузетан успех, освојивши 67 посланичких мандата. И поред тога што су њени лидери били ухапшени пре избора, а сама странка формално забрањена, власт је ипак дозволила њено учешће на изборима, што је занимљив историјски парадокс. Исте године долази до значајног заокрета – ХРСС прихвата монархију и Видовдански устав, напушта републиканска начела и мења име у Хрватска сељачка странка (ХСС). Услед тога су ухапшени чланови пуштени на слободу, а странка је постигла споразум са радикалима. ХСС улази у владу, добија пет министарских места, док Стјепан Радић преузима ресор просвете.²⁵

Уласком ХСС-а у владу, режим је сматрао да је хрватско питање решено, па је Светозар Прибићевић са својом Самосталном демократском странком прешао у опозицију. Међутим, већ 1926. године, пошто ХСС није успела да оствари своје политичке циљеве, долази до прекида сарадње са радикалима и изласка из владе. У опозицији почиње ближа сарадња између Прибићевићеве СДС и Радићеве ХСС, што ће 1927. године резултирати оснивањем Сељачко-демократске коалиције.²⁶

²³ Čulinović, F. (1961). *Jugoslavija između dva rata* (Prvi dio). Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, стр. 290.

²⁴ Horvat, J. (1990). нав. дело, стр. 294-295.

²⁵ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 291.

²⁶ Исто.

4. Припремање шестојануарског државног удара

Догађаји који су претходили проглашењу 6. јануара 1929. били су режирани тако да се створи утисак како је краљ Александар спонтано донео одлуку о увођењу личног режима након консултација са лидерима политичких странака, које су одржане између 3. и 5. јануара поводом оставке владе Антона Корошеца. У стварности, пад Корошчеве владе послужио је само као погодан изговор да се, након што су све припреме већ биле окончане, спроведе у дело раније донета одлука о укидању парламентарног система.²⁷

Идеја о успостављању реда путем неполитичке, односно војне владе, није се појавила изненада. Она се јављала сваки пут када би унутрашњи политички сукоби у Краљевини СХС постајали оштрији, нарочито након формирања Селјачко-демократске коалиције и супротстављене комбинације коју су чиниле Радикална, Демократска, Словеначка људска странка и Југословенска муслиманска организација. Предлози о војној или непартијској влади долазили су и из једног и из другог политичког блока, често као тактички потези усмерени на застрашивање противника могућим последицама његове непопустљивости. Ипак, те су идеје одговарале краљу Александру и његовом окружењу, јер су им омогућавале да их искористе у тренутку када би се за то указала најповољнија прилика.²⁸

Политичка клима након трагедије у Народној скупштини 20. јуна 1928, када је дошло до оружаног инцидента са смртним последицама, створила је утисак да би оштра интервенција краља, која би из политичког живота искључила страначко-парламентарни систем, била прихваћена без већег отпора. Изјава Стјепана Радића да „после крвопролића у Скупштини остају само Краљ и Народ“ само је појачала такав утисак. Каснији коментатори сматрали су да би краљев апсолутистички режим био логичнији да је уведен одмах након тог инцидента, када је земља била у дубокој политичкој кризи. Међутим, пошто је диктатура уведена више од шест месеци касније, у тренутку када је ситуација већ делимично смирена, јасно је да узрок државног удара од 6. јануара 1929. није лежао у Корошчевој оставци, већ у дуго припреманом плану краља Александра и његових сарадника.²⁹

²⁷ Стојков, Т. (1969). *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929–1935*. Београд: Просвета, стр. 53.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

Активности руководства две најзначајније грађанске странке у Србији углавном су биле усмерене на обезбеђивање најплодотворнијих положаја у државним институцијама и другим јавним органима. Честа је била појава злоупотреба јавних овлашћења и подложности страначких старешина коруптивним утицајима, што је постајало све јаче. У настојању да обезбеде превагу у политичком животу, вође Радикалне и Демократске странке нису пропуштале прилике да једни друге дискредитују — њихових акција било је у изобиљу, и често су користиле и безобзирна средства. Том праксом, која је у пракси оспоравала речено и предано, руководства главних партија значајно су поткопала свој утицај међу широким слојевима становништва и тиме довела у питање и легитимитет парламентарног система.³⁰

Са повољним унутрашње-политичким околностима, уз подршку високих војних кругова лојалних краљу, и уз благу наклоност спољних држава према монархијско-диктаторским решењима, краљ је остао да чека само погодан момент да реализује свој план. Када је влада четворне коалиције потонула у кризу након повлачења представника Демократске странке, краљ није више оклевао да прихвати оставку Коруљеве владе.

Поред унутрашњих околности, постојали су — према извесним подацима — и спољнополитички фактори који су могли утицати на краљеву одлуку да окончавање кризе не одлаже. Иако је у почетком децембра 1928. емисару Хрватске сељачке странке А. Трумбићу у Лондону у Министарству иностраних послова Велике Британије било речено да званична британска спољна политика строго поштује принцип немешања у унутрашње ствари других држава, постојале су индикације да су неки британски политички и привредни кругови блиски влади спремни да под одређеним условима подрже настојања ХСС за унутрашње преуређење Краљевине СХС. О тим околностима, на основу обавештења од Р. В. Ситон-Ватсона – познатог британског интелектуалца и експерта за југословенска питања — обавестио је краља, у писму од 6. децембра 1928, Т. Слегел. Према Слегеловим речима, Ситон-Ватсон је, на његову молбу да процени веродостојност гласина о томе да руководство ХСС може очекивати подршку из Лондона, углавном потврдио те наводе.³¹

³⁰ Исто, стр. 61.

³¹ Исто.

5. Атентат у Народној скупштини и његове последице

Односи у Народној скупштини у Београду били су изузетно напети, јер међу посланицима различитих странака није било поверења. Радикали, као најбројнија група у том периоду, својим понашањем додатно су појачавали такву атмосферу – наступали су самовољно, надмено и са јасно израженим ауторитарним ставом. Сукобљавали су се са свима који нису прихватили њихову политику обележену централистичким стремљењима, насиљем, корупцијом и бројним злоупотребама. Највећи отпор представљали су радићевци, који су били и главни противници краљу Александру. Његово незадовољство политичким деловањем Стјепана Радића било је очигледно, па је већ почетком марта 1920. изјавио хрватском бану Матку Лагињи да ће „или он, или Радић“ нестати са политичке сцене докле год он врши власт.³²

Краљ је, поред званичних структура, располагао и подршком тајне терористичке организације „Бела рука“, чији су припадници на појединим подручјима елиминисали противнике великосрпске политике. У њеним редовима налазио се и Пуниша Рачић, радикалски посланик. Пошто ни краљ ни радикали нису могли наћи легалан начин да се ослободе утицаја Сељачко-демократске коалиције, управо је Раћић у Народној скупштини 20. јуна 1928. извршио оружани напад на њене представнике. Том приликом убијени су Павле Радић и Ђуро Басаричек, а тешко рањени Стјепан Радић, Иван Пернар и Иван Гранђа. Од последица рањавања Стјепан Радић је преминуо 8. августа исте године.³³

Само извршење атентата било је очигледно унапред планирано, што потврђују и околности у вези са казном коју је Раћић накнадно служио – у затвору је боравио у повлашћеним условима, имао личне слуге, био смештен у посебној кући, док је његова супруга примала редовну новчану помоћ од државе. Приликом изласка из скупштинске сале након пуцњаве, узвикивао је пароле у корист „велике Србије“, што је још једном потврдило политички мотивисану позадину овог злочина.³⁴

Након атентата у земљи је завладала атмосфера страха, незадовољства и несигурности, а у Хрватској је постојао општи консензус да је реч о пажљиво

³² Perić, I. (1996). *Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću*. 4. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, стр. 83.

³³ Исто, стр. 83-84.

³⁴ Исто, стр. 84.

организованом политичком злочину са далекосежним последицама. Такав став заузео је и Посланички клуб Сељачко-демократске коалиције, који је 21. јуна 1928. године донео одлуку да напусти рад парламента све док се не створе услови за равноправно и слободно политичко деловање. Управо у том периоду и Светозар Прибићевић, након што је био маргинализован и доведен у тежак положај, јавно је признао да хрватски народ поседује историјску државност. Он је нагласио да су Хрвати у заједничку државу унели своју историјску државну традицију, због чега морају уживати пуну једнакост и равноправност, исто као и народи који су кроз историју успели да очувају властити државни континуитет. Прибићевић је преузео водећу улогу у СДК-у, наступајући оштро на јавним скуповима и у штампи, где је аргументовано оптуживао великосрпске политичаре за изазивање дубоке кризе политичког система и саме државе. Први пут је јавно одбио да следи директиве из Београда и да буде средство у политици усмереној против Хрвата.³⁵

Атентат у Народној скупштини у Београду открио је сву суровост великосрпске хегемоније унутар Краљевине СХС. У Хрватској је тај догађај схваћен као удар на целокупан хрватски народ. Као последица атентата избио је талас протеста против владајућег режима, који је био одговоран за почињене злочине. Током демонстрација долазило је до уништавања краљевих портрета и сукоба са жандармеријом. У бројним градовима организовани су протести инспирисани националним и општехрватским осећајем јединства. Најмасовније антирежимске демонстрације одржане су у Загребу 20. и 21. јуна 1928. године. По налогу власти, жандарми су поступили изузетно насилно – том приликом усмрћена су три лица, око шездесет је рањено, док је приближно 120 демонстраната ухапшено.³⁶

³⁵ Pavličević, D. (2007). нав. дело, стр. 339-340.

³⁶ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 527.

III УВОЂЕЊЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

1. Увођење диктатуре Краља Александра I Карађорђевића

Политички односи између Срба и Хрвата били су испуњени честим сукобима, што се најјасније испољавало кроз супротстављеност водећих партија – Радикалне странке и Сељачко-демократске коалиције. Ову коалицију, основану 1927. године, чиниле су Хрватска сељачка странка и Самостална демократска странка, а на њеном челу били су Стјепан Радић и Светозар Прибићевић. Она је окупљала Хрвате и Србе из подручја западно од Дрине, Саве и Дунава („Пречане“). Политичка криза у земљи достигла је врхунац 20. јуна 1928. године, када је у Народној скупштини радикалски посланик Пуниша Рачић убио двојицу и ранио тројицу представника ХСС-а. Међу рањенима је био и сам лидер странке, Стјепан Радић, који је подлегао повредама 8. августа исте године. Овај догађај означио је дефинитиван слом парламентаризма. У историографији се сматра да је краљ Александар већ пре атентата разматрао увођење отворене диктатуре, а само убиство у парламенту послужило му је као повод и легитимација за државни удар.³⁷

Шестог јануара 1929. године краљ Александар је укинуо Видовдански устав и распустио Народну скупштину. Овај чин представљао је почетак апсолутистичке владавине и може се тумачити као државни удар. У Прокламацији упућеној грађанима новонастала ситуација објашњена је „највишим интересима народа и државе и њиховом будућношћу“. Истицало се да између владара и народа више не сме постојати посредник, нити се сме наставити са досадашњим политичким путем. По оцени краља, политичке странке и њихови лидери компромитовали су парламентаризам, претворивши га у препреку развоју државе. Уместо да ојача национално јединство, парламентарни систем је, према његовом уверењу, подстицао поделе. Супротно томе, краљ је за своју основну обавезу сматрао очување јединства народа и државе. У том духу, укидање устава и распуштање скупштине представљали су увод у трагање за новим начинима политичког деловања и успостављање другачијих форми управљања државом.³⁸

³⁷ Кркљуш, Љ. (2016). *Правна историја српског народа*, Осмо издање. Београд: Досије студио, стр. 516.

³⁸ Јевтић, Д. (1988). Видовдански и Октоисани устав од 3. IX 1931. године. *Анали Правног факултета у Београду*, 36, (1–2), стр. 114.

Почетком 1929. године краљ Александар је своје до тада прикривено мешање у политичке токове земље претворио у отворену интервенцију. Дана 6. јануара наступио је као бранилац државног јединства које је било уздрмано дубоком кризом парламентаризма, страначког живота и уставности, условљеном сукобима буржоазија две најбројније нације, као и незадовољством мањих народа и националних мањина.³⁹

Међутим, његов покушај да диктатуром стабилизује прилике није донео очекиване резултате; напротив, довео је до даљег продубљивања политичке и друштвене кризе. Основне карактеристике овог режима биле су милитаризација државног апарата, распуштање парламента, укидање политичких странака и оштра репресија према комунистичком покрету. Опозиционе снаге, неспремне на непарламентарни отпор, углавном су се повукле и прихватиле ограничења као што су забрана јавних зборова, цензура штампе, интернација и полицијски надзор над истакнутим политичарима. Према расположивим подацима, под надзором власти налазили су се бројни водећи српски политичари, међу којима Љуба Давидовић, Јован и Драгољуб Јовановић, Милан Грол, Милош Трифуновић и Милан Гавриловић.⁴⁰

Ипак, није целокупна политичка сцена реаговала одбојно. Одређене странке су у Александровом личном режиму препознале прилику за унапређење сопствених интереса. Хрватски политичари су сматрали да диктатура може створити услове за директно договарање са краљем, без посредовања српских странака. Словенска људска странка је подржала нови систем, а њен лидер Антон Корошец је постао члан шестојануарске владе на челу са Петром Живковићем. С обзиром на то да је дотадашњи систем био обележен корупцијом, злоупотребама и оштрим страначким поделама, шире друштвене масе нису исказале снажнији отпор краљевим потезима.⁴¹

³⁹ Кркљуш, Љ. (2016). нав. дело, стр. 516.

⁴⁰ Добривојевић, И. (2006). Државна репресија у доба диктатуре краља Александра 1929-1935, наведено према: Милић, Д. А. (2007). *Др Драгољуб Јовановић: човек који је дисао борбом*. Београд: Истраживачко-издавачки центар, стр. 22.

⁴¹ Кркљуш, Љ. (2016). нав. дело, стр. 516.

2. Прокламација диктатуре и образовање прве владе

Краљ Александар је још у јулу 1928. године наговестио могућност увођења диктатуре. На састанку са представницима странака из владајуће коалиције истакао је да народи у новој држави, и након десет година заједничког живота, нису успели да створе заједничку традицију нити јединствену државну свест. Према његовим речима, основни циљ након уједињења требало је да буде развијање љубави народа према држави и побољшање његовог живота, али је, због непоштовања закона и сталних политичких сукоба, тај идеал остао недостижан. Александар је истакао да се налази у тешкој позицији јер би, уколико се поремети ред и изгуби осећај за државно јединство, морао да предузме мере које превазилазе његова уставна овлашћења, али је то сматрао нужним ради спасавања државе.⁴²

У настојању да реши дубоке унутрашње сукобе — националне, друштвене и политичке — као и да сузбије критике због доминације великосрпског хегемонизма, краљ је одлучио да додатно централизује власт и појача контролу над државом. Тако је 6. јануара 1929. године извршио државни удар и увео личну диктатуру, која је у историји позната под називом шестојануарска диктатура.⁴³ Том диктатуром краљ је укинуо Устав који је ступио на снагу 28. јуна 1921. године, распустио Народну скупштину изабрану 11. септембра 1927. године и забранио деловање политичких странака и удружења заснованих на националном принципу.⁴⁴ У „Службеним новинама“ и на плакатима објавио је следећу прокламацију:⁴⁵

„... Наступио је час, кад између Народа и Краља не може и не срне бити више посредника ...

Парламентарни ред и сав наш политички живот добиј ај у све више негативно обележје, од чега Народ и Држава имају за сада само штете. Све корисне установе у нашој Држави, њихов напредак и развитак цело купног нашег народног живота, доведени су тиме у опасност.

Од таквог нездравог политичког стања у земљи страда не само унутарњи живот и напредак, него и сређивање и развијање спољних од носа наше Државе, као и јачање нашег угледа и кредита у иностранству.

Парламентаризам, који је као политичко средство по традицијама од Мога незаборављенога Оца, остао и Мој идеал, почеле су заслепљене политичке страсти злоупотребљавати у тој мери, да је постао сметња за сваки плодни рад у Држави.

⁴² Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 35.

⁴³ Репić, I. (1996). нав. дело, стр. 93.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Текст прокламације преузет са: https://znaci.org/00001/138_23.pdf

Жалосни раздори и догађаји у Народној Скупштини поколебали су код Народа веру у корисност те установе. Споразуми, па и најобичнији односи између странака и људи, постали су апсолутно немогући.

У место да парламентаризам развија и јача дух народног и државног јединства, он — овакав, какав је — почиње да доводи до духовног расула и народног разједињавања. Моја је света дужност, да свим средствима чувам Државно и Народно јединство. И ја сам решен, да ову дужност без колебања испуним до краја.

Чувати јединство народно и целину државну, то је највиши циљ Моје Владавине, а то мора бити и највећи закон за Мене и свакога. То Ми налаже Моја одговорност пред Народом и пред историјом. То Ми на лаже љубав према Отаџбини и пијетет према безбројним драгоценим жртвама, које падоше за тај идеал.

Тражити лека у том злу у досадањим парламентарним променама владе или у новим законодавним изборима, значило би губити драгоцено време у узалудним покушајима, који су нам већ однели неколико последњих година. Ми морамо тражити нове методе рада и крчити нове путове...

Ради тога решио сам и решавам, да Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921 године престане важити. Сви земаљски закони остају у важности, док се према потреби Мојим Указом не укину. На исти начин доносиће се у будуће нови закони.

Народна скупштина изабрана 11 новембра 1927 године распушта се.

... Краљевска влада има за главни циљ да заведе потпуни ред и пуну дисциплину у државној администрацији, да изврши у што краће вријеме потпуно изједначење законодавства у цијелој држави и тиме осигура услове пуној правној сигурности и поретку.

У нарочитом програму рада, који ће краљевска влада поднијети Њ. Вел. Краљу на одобрење, изложит ће се основи за пуни развој свих духовних, културних и економских снага нашег народа. У том погледу једна од главних брига краљевске владе је, да се што већом штедњом и рационалном управом среде што прије и ојачају државне финансије и сходним мјерама ријеше опће невоље народа у привредном и социјалном погледу..."

Овом прокламацијом краљ је себе поставио изнад народа. Изјавио је: „Дошао је тренутак када између народа и краља више не може, нити сме постојати посредник.“ Као и остали делови прокламације, и ова тврдња јасно је показивала да је краљ одлучио да влада као отворени диктатор, ослањајући се искључиво на оне који ће подржавати његов ауторитарни режим.

Истог дана када је прогласио диктатуру, краљ је формирао и прву владу која је била одговорна искључиво њему. Та прва шестојануарска влада састојала се углавном од мање познатих личности, претежно политичких отпадника. Краљ је настојао да придобије утицајне политичаре, што би допринело већем угледу његовог режима и истовремено ослабило деловање политичких странака. За место у влади могли су доћи у обзир само они који су били спремни да спроводе искључиво краљеву, а не сопствену политику.⁴⁶

⁴⁶ Boban, L. (1989). *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, стр. 23.

Састав владе чинили су краљеви присталице из редова Народне радикалне и Демократске странке, као и појединци из више других странака, како би се створила слика да у управљању државом не доминирају искључиво Срби. У њој су се нашли и неки угледни представници хрватског привредног живота: Станко Шврљуга, директор Хрватске есконтне банке и председник управног одбора Југословенске удружене банке, који је у једном периоду био и на челу Загребачке берзе, постављен је за министра финансија; потом Ото Франгеш, признати економски стручњак и некадашњи директор у Хрватско-славонском господарском друштву, који је добио дужност министра пољопривреде; као и Мате Дринковић, политичар познат по својој активности у време распада Аустроугарске монархије.⁴⁷ На чело владе краљ је поставио генерала Петра Живковића, који је истовремено обављао и функцију министра унутрашњих послова. Живковић је био безрезервни извршилац краљевих политичких одлука и верни присталица династије Карађорђевића.⁴⁸

Програм који је влада представила садржао је главне правце такозване „краљеве политике“. У области националног питања истакнут је принцип националног унитаризма, који је у том тренутку служио као оправдање за спровођење централистичке политике. Када је реч о економским и друштвеним ставовима, влада је остала доследна буржоаском систему. Ипак, упркос свему наведеном, није било јасно на који начин влада планира да реализује свој програм, а њено деловање је убрзо показало да није имала озбиљну намеру да реши суштинска државна питања.⁴⁹

3. Законодавни рад, закони и карактер диктатуре

Након формирања прве владе Краљевине СХС, јавила се потреба за уједначавањем правног система. Земље које су ушле у састав нове државе задржале су различите правне традиције, што је створило бројне неусклађености. Постојало је шест одвојених правних подручја — хрватско-славонско, далматинско-словеначко, србијанско, војвођанско, црногорско и босанско-херцеговачко — која су се разликовала у питањима имовинског и брачног права.

⁴⁷ Šute, I. (2019). *Hrvatska povijest 1918.–1941*. Zagreb: Leykam International, стр. 105.

⁴⁸ Perić, I. (1996). нав. дело, стр. 93.

⁴⁹ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 10.

Влада на челу са Стојаном Протићем настојала је да у време Видовданског устава започне процес правног изједначавања, али је тај поступак напредовао веома споро због честих политичких сукоба. Након увођења шестојануарског апсолутизма, влада је добила већа овлашћења, што је омогућило доношење закона без учешћа парламента. Управо тај облик непарламентарне власти допринео је убрзању законодавне активности. Први правни акти донети у том периоду односили су се на уређење најважнијих области државног и друштвеног живота Краљевине СХС, које су биле од кључног значаја за нови режим.

Током шестојануарске диктатуре усвојен је читав низ нових закона, међу којима су били: *Закон о краљевској власти и врховној државној управи*, *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави*, затим његове измене и допуне, као и *Закон о изменама Закона о општинама* и *Закон о називу и подели краљевине на управна подручја*.

Посебно значајан међу њима био је Закон о краљевској власти и врховној државној управи, донет 6. јануара. Овим актом Краљевина СХС је дефинисана као наследна монархија у којој је краљ носилац целокупне државне власти. Он је имао право да објављује рат и закључује мир, да представља државу у међународним односима и да својим указом доноси законе. Личност краља била је проглашена неприкосновеном и изузета од сваке одговорности. Законе које је доносио премапотписивали су председник Министарског савета, надлежни ресорни министар и министар правде.⁵⁰

Поред тога, краљ је именовао државне службенике и заповеднике оружаних снага, као и чланове министарског савета, који су искључиво њему полагали рачуне. Судска власт је у закону поменута тек у једном члану, где се наглашава да се „судска власт у целој земљи врши у краљево име“. Чак је и Државни суд, који је био надлежан за министре, био састављен од чланова које је постављао краљ. Министри су управљали појединим областима управе искључиво на основу краљевог овлашћења.⁵¹

Овим законским решењем правно је утемељен апсолутистички режим: све три гране власти (законодавна, извршна и судска) биле су концентрисане у рукама краља, што је у потпуности одговарало духу диктатуре.⁵²

⁵⁰ Исто, стр. 518.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто, стр. 517.

Законом о изменама и допунама Закона о заштити јавне безбедности и поретка, који је донет 6. јануара 1929. а ступио на снагу 1. марта исте године, претходни пропис је проширен новим одредбама усмереним против сепаратистичких делатности. Сваки појединац који пропагандом или на било који други начин настоји да створи расположење ради издвајања неког дела Краљевине СХС или измене њеног државног уређења могао је бити осуђен на казну затвора у трајању од пет година. Поред тога, овим законом установљен је и Државни суд за заштиту државе.⁵³

Закон о изменама Закона о општинама донет је 11. јануара 1929. године и њиме су распуштене све постојеће општинске управе у држави. На основу краљевог указа, нове управе у општинама Београда, Загреба и Љубљане именован је сам краљ, док је у осталим општинама ту надлежност имао велики жупан. На тај начин области су и формално изгубиле статус самоуправних јединица који им је био признат Видовданским уставом.

Октобра 1929. донет је последњи пропис којим је потврђен диктаторски режим – Закон о називу и подели краљевине на управна подручја. Овим актом промењено је званично име државе у Краљевина Југославија, а истовремено је спроведена реорганизација државне управе. Уместо дотадашњих области уведене су веће територијалне јединице – бановине, чиме је ојачана централизација власти и концентрисана државна контрола.⁵⁴

4. Политичке странке током периода диктатуре

Власт шестојануарског периода настојала је да представи нови политички поредак као победу општег добра над појединачним интересима. Иако је диктатура прихваћена без значајнијег отпора, њена основа није била утемељена на широј друштвеној подршци. Прави ослонац режима чинили су пре свега војни врх и органи државне безбедности. Нови политички правац имао је активну подршку дела грађанских политичких кругова у Србији и Словенији, као и појединих најмоћнијих привредних и финансијских група у Хрватској.⁵⁵

⁵³ Исто, стр. 518.

⁵⁴ Исто, стр. 519.

⁵⁵ Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 73.

Шестојануарска прокламација углавном је примљена без већих излива негодовања. Поједини представници грађанских странака одмах су подржали нови режим, док су неки буржоаско-демократски парламентарци, попут Љубе Давидовића, заузели опозициони став. Ипак, иако нису били задовољни садржајем прокламације, у почетку је нису отворено осуђивали нити су је означавали као државни удар. Већина грађанских политичара сматрала је да је тај акт представљао „природан исход дотадашњег политичког развоја“, како се често истицало у радикалним круговима блиским двору.⁵⁶

Кључна министарства која су се односила на финансије, трговину, индустрију и привреду, поверена су хрватским министрима Шврљуги, Мажуранићу и Фрагешу. Поред њих, у прву владу после шестог јануара од Хрвата су ушли и Дринковић, који је преузео ресор социјалног старања, као и Алауровић, постављен за министра вера. Од политичких лидера, једини који је био део шестојануарске владе био је Корошец, вођа Словенске људске странке и уједно председник последње парламентарне владе. У овом кабинету нашли су се и неки истакнути чланови две најјаче српске грађанске странке — Радикалне и Демократске: из редова Радикалне странке били су Узуновић, Сршкић и Максимовић, а из Демократске Маринковић и Кумануди. Укључивањем појединих првака из ових странака, краљ је настојао да створи јединствен фронт у оквиру политичке елите, како би ублажио отпор који је могао настати против монархистичке диктатуре и искључења странака из политичког живота.⁵⁷

Други грађански политичари такође су сматрали да је краљева прокламација представљала покушај да се пронађе излаз из настале ситуације, док су политичари блиски дворском кругу настојали да се прикажу као присталице новог режима. На тај начин, прокламација је затекла буржоазију збуњену и без јасног става, док су политичари, како они из редова бивше власти тако и они из опозиције, очекивали да се криза оконча на начин који ће им донети политичку корист.⁵⁸

Влада генерала Живковића спроводила је изузетно строг режим и нетолерантан однос према свим облицима опозиције. Све политичке противнике сматрала је „непријатељима државе“. Противници режима били су изложени прогону, а међу онима који су осетили оштрину власти налазио се и председник Сељачко-демократске

⁵⁶ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 15.

⁵⁷ Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 74-76.

⁵⁸ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 15.

коалиције Светозар Прибићевић. Он је 18. маја 1929. године упућен у село Брус код Крушевца. Други истакнути представник СДК, Владко Мачек, ухапшен је почетком 1930. године и након пет месеци заточеништва, по пресуди Државног суда за заштиту државе, пуштен је на слободу. Његов повратак у Загреб изазвао је нови талас антирежимских демонстрација на које је власт реаговала репресивним мерама.⁵⁹

Одређени број хрватских политичара с десног крила није подржавао Мачекову умерену и пасивну политику, већ су се залагали за активни отпор диктатури. Међу њима је најистакнутији био Анте Павелић, вођа Хрватске странке права. Он је заступао став да Хрватска мора постати независна држава, што је подразумевало напуштање заједничке југословенске државе. Такав политички став сматран је противзаконитим јер је водио ка разбијању Југославије. У страху од хапшења, Павелић је напустио земљу и у иностранству, уз подршку појединих аустријских, мађарских и италијанских револуционарних кругова, основао усташки покрет под називом Усташа – хрватска револуционарна организација.⁶⁰ Циљ овог покрета био је борба за ослобођење Хрватске и стварање самосталне и независне хрватске државе.⁶¹

С друге стране, укључивањем појединих водећих личности из политичких странака у састав шестојануарске владе, настојало се да се додатно продубе поделе унутар страначких врхова и ослабе оне снаге које су подржавале парламентарни систем. Власти успостављене након шестог јануара настојале су да својим мерама створе утисак, нарочито у хрватским крајевима, да се поштују њихове традиције и специфичности. Томе је, по свему судећи, допринела и одлука да се новоформиране управне јединице назову бановинама.

Понашање чланова владе Петра Живковића, као и начин њеног функционисања, нису се суштински разликовали од начина рада претходних парламентарних влада. Иако је улазак страначких лидера у шестојануарску владу формално подразумевао њихово одрицање од раније политичке припадности, у пракси су се они и даље окупљали према старим страначким линијама, како у самој влади, тако и изван ње.⁶²

Тако се, и после 6. јануара 1929. године, наставила стара пракса политичког груписања, али сада у оквирима краљевског апсолутизма – без слободе штампе, без

⁵⁹ Исто, стр. 16.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Perić, I. (1996). нав. дело, стр. 94.

⁶² Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 80.

парламента и без парламентарне опозиције. Уместо да превазиђе кризу, увођење диктатуре довело је до њеног продубљивања. Тај период обележила је политика репресије, милитаризација власти, укидање парламентаризма, забрана рада политичких странака и појачани прогон комуниста.⁶³

Суштина репресије огледала се у настојању да се избрише национални идентитет и оживи идеја југословенства, обликована према великосрпским интересима. Тај циљ најбоље осликава изрека: „Створили смо Југославију, створимо Југословене“. У том духу, забрањене су све организације са националним обележјима.⁶⁴

5. Насиље и прогони

Министарство унутрашњих послова је изричито нагласило да припадници жандармерије, у контакту са грађанима и приликом поступања према осумњиченима, морају избегавати свако незаконито или неодлучно деловање. Такође, истакнуто је да увек треба имати у виду како сваки поступак којим се повређује лична слобода грађана представља злоупотребу власти, која као таква мора бити санкционисана. Међутим, у пракси је ситуација изгледала знатно другачије. Увреде, физичко злостављање, шамарање и понижавање ухапшених били су свакодневни. Ови поступци су произишавали из уверења да је самим хапшењем нечија кривица већ доказана. Такво поступање према ухапшенима одражавало је специфичан народни осећај за правду и казну, који је био у потпуној супротности са савременим схватањима права и науке.⁶⁵

Године владавине краља Александра биле су обележене строгим надзором, интернацијама и прогонима политичких противника, као и суђењима пред Државним судом за заштиту државе. Истовремено су бројне пријаве и оптужбе долазиле од такозваних „обичних грађана“. Број осуђених за дела усмерена против државе стално је растао, а једини изузеци од тог тренда били су Београд и Јужна Србија.⁶⁶

⁶³ Исто, стр. 81.

⁶⁴ Krušelj, Ž. (2001). *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*. Koprivnica: Hrvatski zemljopis – Naklada Dr. Feletar, стр. 11.

⁶⁵ Dobrivojević, I. (2006). *Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929–1935)*. *Časopis za suvremenu povijest*, 38(1), стр. 104.

⁶⁶ Исто.

Режим је оштро реаговао на сваки облик отпора диктатури. Међу кажњенима се нашао и Владко Мачек, који је био затворен од 21. децембра 1929. до 15. јуна 1930. године. У истом периоду ухапшен је и осуђен економски идеолог ХСС-а Јосип Предавац. Почетком диктатуре, више чланова ХСС-а из Хрватске емигрирало је у иностранство, међу њима и Август Кошутић и Јурај Крњевић. У Женеви су припремили Меморандум који су, у име Хрватског народног заступства, 25. јануара 1930. године предали Друштву народа, упозоравајући на тешко стање у Хрватској под диктатуром краља Александра.⁶⁷

На читавој територији хрватске државе успостављен је апсолутистички систем власти српског краља, који хрватском народу ускраћује његова национална права... Забрањена је употреба имена хрватског народа, као и употреба државних симбола – грба и заставе. Расформирана су и забрањена хрватска културна и научна удружења. Хрватски језик је протеран из школа и јавних институција. У школским уџбеницима избрисана је и изопачена хрватска историја... Потискује се хрватска вера и традиција. Територија Хрватске произвољно је подељена и стављена под српску управу. Забрањени су историјски називи попут Хрватске и Босне. Наметањем високих пореза и јавних дажбина, који се насилно наплаћују и без контроле троше углавном у Србији, народ је доведен у тежак положај... Хрватима је укинута могућност било какве законите одбране: укинута је слобода штампе, забрањено је одржавање скупштина, независност судства је поништена, а основан је посебан суд за политичке преступе. Полиција је добила неограничену власт, па затворенике сурово злоставља – туку их, муче глађу и жеђу, боде иглама, кида им нокте и пали их пламеном... Стога се истиче потреба да се хрватско-српски проблем реши и омогући право Хрватске на самоопредељење.⁶⁸

При увођењу диктатуре, краљу је у корист ишло нејасно очекивање народа да ће, након дугих и неуспешних политичких сукоба, укидањем странака најзад отпочети решавање нагомиланих социјалних и економских проблема, који су уочи шестојануарског режима све више погађали сељаштво. Власт заснована на апсолутној вољи монарха омогућила је режиму да се обрачуна са противницима — представницима грађанске опозиције, комунистима и сепаратистима.⁶⁹

Однос између краља и водећих политичара у годинама које су претходиле успостављању личне владавине откривао је његову ауторитарну природу — није

⁶⁷ Šute, I. (2019). нав. дело, стр. 110.

⁶⁸ Perić, I. (1996). нав. дело, стр. 95.

⁶⁹ Самарџић, С. (2023). нав. дело, стр. 178.

подносио људе који би могли да засене његов ауторитет, настојећи да све одлуке доноси сам, уз ослонац на покорне политичаре и војна лица. Краљ је веровао да може без политичких партија и посредника да изврши државно уједињење и створи националну равнотежу у Југославији, користећи војску као инструмент власти. На тај начин је настојао да отклони противуречности које су произилазиле из сложеног националног састава државе. Према његовом уверењу, после деценије заједничког живота постојали су услови да се, упркос још увек снажним националним поделама, оствари идеал јединствене, унитарне државе засноване на идеји интегралног југословенства.⁷⁰

Велики број припадника Партије и њихових присталица био је ухапшен и осуђен у периоду од 1929. до 1932. године, током 82 суђења која је организовао Суд за заштиту државе. Више од 400 комуниста и чланова СКОЈ-а страдало је као жртве белог терора. Комунисти су пред Судом за заштиту државе оптуживани за политичке преступе и завере против режима. На југословенско-аустријској граници убијени су Ђуро Ђаковић, који је од 1928. био секретар Партије, и Никола Хећимовић, секретар Црвене помоћи — под изговором да су покушали бекство. Најпознатији и најстрашнији затвор тог времена био је у Београду — Главњача.⁷¹

6. Цензура штампе и наметање идеологије југословенства

Први корак ка увођењу забране и цензуре штампе начињен је доношењем Закона о изменама и допунама Закона о штампи 6. јануара 1929. године. Тим актом обустављено је издавање свих партијских новина, чиме је практично укинут опозициони штампани простор. Већина осталих новинских издања наставила је са радом, али под строгим контролом државе и применом превентивне цензуре.

Одмах након успостављања нове диктаторске власти, режим је показао своје намере и начин деловања. Новинари су били међу првима који су осетили последице таквог политичког заокрета. Наведени закон из јануара 1929. представљао је увод у потпуну контролу медија — укидање партијске штампе довело је до нестанка

⁷⁰ Исто, стр. 178-179.

⁷¹ Исто, стр. 188-189.

опозиционих гласила, док су постојећи листови били подложни сталном надзору и цензурисању садржаја.⁷²

Слобода штампе је тиме у потпуности укинута. Уведена је превентивна цензура коју је спроводило државно тужилаштво по налогу председништва владе. Тај облик контроле имао је тоталитаран карактер, јер није обухватао само чињенице већ и сваки израз мишљења. Временом је обим цензуре растао, па је достигнуо ниво на којем је готово сав информативни садржај био под надзором, док је изражавање мишљења било у потпуности онемогућено.⁷³

У Југославији, под краљевом диктатуром, није било могуће написати ниједну реч против власти, чак ни најнижег државног органа, без обзира на то колико је тај орган злоупотребавао свој положај. Критика државног уређења или политике, макар била умерена и добронамерна, није се толерисала. Западне демократије нису имале стварну представу о природи југословенског режима. У земљи су могли да постоје само новински листови који величају власт. Ако би се десило да неки лист неколико дана не објави текстове у славу режима, био би одмах забрањен без икаквог образложења. Један директор загребачког листа испричао је чехословачком новинару, који је ту причу пренео у Прагу, да је желео да обустави излагање свог листа како би избегао понижење сталног хвалоспева режиму. Међутим, добио је упозорење „са највишег места“ у Београду да ће бити протеран уколико заустави издавање. Тако је био приморан да настави са радом и да свој лист користи за прослављање режима.⁷⁴

Цензура се проширила и на области које нису биле политичке, нарочито на оне које су се бавиле културним животом. После 1930. године, све је очигледније да цензура одражава праву природу диктатуре. Издат је и посебан налог којим се захтева да се речи „краљ“ и „краљевски“, као и све заменице које се односе на владара, морају писати великим словом. Непоштовање ове одредбе третирано се као увреда владара и краљевског дома, за шта су следиле казне. Чланци који су били писани по налогу власти били су испуњени изразима као што су „најмудрији“, „највећи“ и „најплеменитији“.⁷⁵

⁷² Graham Jr., M. W. (1929). The "Dictatorship" in Yugoslavia. *American Political Science Review*, 23(2), 449–459.

⁷³ Horvat, J. (1990). нав. дело, стр. 296.

⁷⁴ Прибићевић, С. (2018). *Диктатура краља Александра*. Београд: Мост Арт, стр. 102.

⁷⁵ Horvat, J. (1990). нав. дело, стр. 298-299.

Шестојануарска влада настојала је да оснује организације и удружења која ће промовисати идеологију интегралног југословенства. Посебна пажња била је усмерена на „пречанске крајеве“, где је требало сузбити отпор националних мањина и становништва које није прихватало укидање постојећих нација ради стварања новог, југословенског идентитета. У том контексту формиране су организације као што су Југословенска акција и Звеза словенских војакова, док је Народна одбрана наставила да шири интегралну југословенску идеју. Осниване су бројне новине и часописи чији је циљ био пропагирање југословенства, али су многи од њих кратко трајали. Ради јачања новог политичког курса, по бановинама су деловали државни функционери попут Петра Живковића и Федора Никића, као и представници словеначких демократских странака који су настојали да придобију припаднике различитих политичких група.⁷⁶

Крајем 1929. године основан је Соко Краљевине Југославије, прва државна организација физичке културе, а 1931. године успостављено је Министарство физичког васпитања народа које је преузело потпуну контролу над спортским и васпитним активностима. Под његовим окриљем створени су Југословенски стрељачки, ватрогасни и скаутски савези, као и централни Савез спортских савеза. Соколство је имало снажан државни карактер, са краљем и генералом Живковићем као кључним личностима. Краљ га је називао „витешком организацијом Краљевине Југославије“, чији је задатак био уједињење и морално јачање народа. Укинути су посебни српски, хрватски и југословенски соколи, а нова организација је требало да делује изван страначких и верских утицаја. Чланство су углавном чинили ученици, чиновници и интелектуалци, док је село остало по страни. Соколство је прерасло у инструмент државне идеологије, а спорт је добио улогу у припреми омладине за војничко васпитање и изградњу „југословенског духа“.⁷⁷

7. Стање привреде током периода диктатуре

Краљевина Југославија је формално имала капиталистички поредак, али је у пракси постојала снажна повезаност између економије и политике. Иако се убрајала у

⁷⁶ Самарџић, С. (2023). нав. дело, стр. 181.

⁷⁷ Исто, стр. 181-182.

капиталистичке државе, њена индустрија била је недовољно развијена, па је привреда углавном имала пољопривредни карактер. Већина становништва бавила се пољопривредом, због чега је економска криза највише погодила овај сектор и тиме најсиромашнији друштвени слој — сељаштво. Пораст цена довео је до даљег сиромашења и социјалног пада становништва.⁷⁸

Потражња за пољопривредним производима све је више опадала, како на домаћем тако и на иностраном тржишту. Недостатак новца отежавао је плаћање све већих пореских обавеза. Истовремено је дошло до пада потрошње индустријских производа, што је проузроковало отпуштања радника и обуставу производње у многим предузећима. Послодавци, без обзира на своју политичку припадност, подржавали су владине мере усмерене ка ублажавању последица кризе за власнике капитала, док су терет економских проблема сносили радници, сељаци и државни службеници.⁷⁹

У време шестојануарске диктатуре, уз економску кризу, све више је долазила до изражаја и корупција као обележје режима. Власт је била средство за лично богаћење појединаца блиских политичким круговима. Та „клика“ око владајућих структура користила је државну моћ како би се обогатила и створила нови слој крупних капиталиста. У настојању да очува и увећа свој капитал, повезивала се и са страним инвеститорима, заједнички учествујући у капиталистичкој експлоатацији, коју је омогућавала апсолутистичка државна власт.⁸⁰

8. Крај диктатуре и доношење Устава из 1931. године

Увођење шестојануарске диктатуре није донело резултате који су се њоме очекивали, посебно када је реч о сузбијању постојећих политичких и економских тешкоћа. Намера да се путем интегралног југословенства постигне национално јединство довела је, напротив, до појачавања подела, јер су бројни супротстављени интереси произвели јачање националних покрета који су све више истицали етничке разлике. Репресивне мере усмерене против комуниста и водећих представника грађанске политике, који су били у оштром сукобу са режимом, нису успеле да спрече ширење

⁷⁸ Čulinović, F. (1961). нав. дело, стр. 24.

⁷⁹ Исто, стр. 24-25.

⁸⁰ Исто, стр. 25.

незадовољства. Напротив, социјално и политичко незадовољство наставило је да расте, претварајући се у све већу претњу не само владајућем поретку већ и стабилности саме државе.⁸¹

У вези са проценом околности и тренутка окончања неуставног поретка више од годину дана водио се сукоб између два различита становишта. Једну струју, предвођену председником владе Живковићем, карактерисала је тежња да се што дуже очува систем краљевог апсолутизма. Насупрот томе, другу групу, на чијем челу је био министар спољних послова Маринковић, одликовало је настојање да се што пре приступи уставном преуређењу. Ипак, разлике између ова два приступа односиле су се искључиво на питање темпа увођења промена, док је у погледу њихове суштине постојала сагласност. Чак и они који су заговарали моментално укидање диктатуре нису заступали повратак парламентарној демократији, већ су предвиђали ограничену уставност која би обезбедила наставак политике националног и државног унитаризма, као и очување монопола владајуће елите предвођене краљем. Од краја 1929. па све до доношења коначне верзије устава, припремљено је више нацрта, а у њиховој изради, поред самог краља, учествовали су и најистакнутији представници режима – Живковић, Маринковић, Сршкић и Перић.⁸²

Када је реч о начину успостављања уставног поретка након увођења диктатуре, постојала су различита становишта. Једно од њих предвиђало је формирање посебног представничког тела чија би основна надлежност била усвајање новог устава. Замишљено је да се то тело конституише тако што би трећину чланова бирали већници бановина, трећину представници привредних удружења, док би преосталу трећину именовао сам краљ. Поред ове идеје, постојала је и замисао да угледни појединци покрену иницијативу за прикупљање потписа грађана на једном писменом акту упућеном краљу. У том документу би му се изразила захвалност за Шестојануарски акт и мере које су тада спроведене, као и уверење да је дошло време да се оконча диктатура. Уколико овај поступак не би дао резултата, постојала је могућност сазива Привременог народног представништва које би затим изгласало устав. Иако је било покушаја у правцу прикупљања потписа, на крају се одлучило да се устав донесе октроисањем, односно краљевим наметањем.⁸³

⁸¹ Кркљуш, Љ. (2016). нав. дело, стр. 521.

⁸² Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 111.

⁸³ Исто, стр. 112.

После више неуспешних покушаја да путем преговора са представницима појединих дугогодишњих владајућих странака, као што су Радикална и Словенска људска странка, пронађе излаз из дубоке политичке и друштвене кризе у време диктатуре, краљ Александар је решење потражио у враћању ограничене уставности. Због тога је 3. септембра 1931. године наметнуо устав сопственом одлуком, а не вољом народног представништва. Управо због таквог начина доношења, устав је у историографији остао познат као Октроисани устав, а понекад и као Септембарски устав, јер је усвојен у септембру.⁸⁴

Измене које су уследиле септембра 1931. године, односно наметањем устава од стране краља, имале су за циљ да прикажу како тај акт означава почетак нове фазе у политичком и друштвеном развоју државе.⁸⁵ Радило се о настојању владајућих структура да ублаже негативан однос становништва према монархидиктатури и да тиме прошире основу на којој је режим почивао. Истовремено, усвајањем устава желело се показати и страним посматрачима да је диктаторски систем привремено решење, чији је крајњи циљ успостављање редовног парламентарног и политичког живота у земљи.⁸⁶

Основни мотив доношења октроисаног устава био је настојање владајућих структура да кроз форму „псеудоуставности“ створе правни оквир за наставак политике утемељене прокламацијом краља Александра од 6. јануара 1929. године и да тиме учврсте свој положај.⁸⁷ Измене које су уследиле у септембру 1931. проистекле су како из растућег незадовољства унутар земље, тако и из промене односа међународних савезника према режиму у Југославији. Ове околности, настале услед истовременог притиска унутрашњих и спољних фактора, представљале су почетак слабљења и постепеног распада политичког система успостављеног након шестог јануара.⁸⁸

Устав Краљевине Југославије, проглашен 3. септембра 1931. године и познат као „Септембарски устав“, донет је без учешћа народног представништва. Реч је о акту који је краљ једнострано наметнуо, што га сврстава у категорију октроисаних устава.⁸⁹

⁸⁴ Исто, стр. 113.

⁸⁵ Стојков, Т. (1962). Грађанска опозиција и скупштински избори од 8. новембра 1931. године. У: Д. Јанковић (ур.), *Историја XX века: Зборник радова* (Књ. 4, 251–307). Београд: Институт друштвених наука, стр. 264.

⁸⁶ Бобан, Љ. (1962). Загребачке пункције. У: Д. Јанковић (ур.), *Историја XX века: Зборник радова* (Књ. 4, 309–366). Београд: Институт друштвених наука, стр. 310.

⁸⁷ Јевтић, Д. (1988). нав. дело, стр. 116.

⁸⁸ Стојков, Т. (1962). нав. дело, стр. 304.

⁸⁹ Стојков, Т. (1969). нав. дело, стр. 111-112.

Структурно, Септембарски устав био је подељен у дванаест одељака који су садржински у потпуности одговарали првим дванаест одељака Видовданског устава.⁹⁰ Међутим, одредбе чл. 117–119. са прелазним решењима, као и члан 120. који је садржао закључне норме, нису чинили посебне целине, већ су само били издвојени насловима у оквиру текста устава.⁹¹

⁹⁰ Текст Видовданског устава био је подељен на 14 одељака и то: 1) Опште одредбе, 2) Основна грађанска права и дужности, 3) Социјалне и економске одредбе, 4) Државна власт, 5) Краљ, 6) Намесништво, 7) Народно представништво, 8) Управна власт, 9) Судска власт, 10) Државно газдинство, 11) Војска, 12) Измене у Уставу, 13) Прелазна наређења и 14) Закључне одредбе.

⁹¹ Јевтић, Д. (1988). нав. дело, стр. 116.

IV ПОРЕЂЕЊЕ АДМИНИСТРАТИВНЕ ПОДЕЛЕ ЗЕМЉЕ У ШЕСТОЈАНУАРСКОЈ ДИКТАТУРИ И ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1931. ГОДИНЕ

1. Административна подела земље у шестојануарској диктатури

Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја, као и Законом о унутрашњој управи са каснијим изменама, било је утврђено да се државна управа у Краљевини Југославији организује на три нивоа – бановине, срезове и општине. У члану 20. Закона о унутрашњој управи наведено је да у домен „опште управе“ улазе сви послови који нису изричито поверени судским органима, финансијској или војној власти, као и они који по својој привредној или техничкој природи не захтевају да држава делује као орган власти, већ као привредни субјект.⁹²

Према ставу владајућих кругова, новом административном поделом земље укинута су „историјске границе, које су представљале препреку националном формирању и развоју“⁹³, а створени су темељи за „потпуно остваривање народног и државног јединства“.⁹⁴ Након усвајања Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, власт је широм државе организовала различите манифестације – зборове, седнице општинских већа, градских одбора и сличне скупове – као и тзв. „поклонствене депутације“, са циљем да се у јавности створи утисак да је нова подела на бановине наишла на позитиван пријем и да је народ подржао овај потез.⁹⁵

1.1. Бановине и њихово уређење

Доношењем Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја 3. октобра 1929. године извршена је промена званичног имена државе и спроведена нова

⁹² Закон о унутрашњој управи од 19. јуна 1929. године, чл. 20.

⁹³ Јевтић, Д. (1973). Прилог питању поделе Краљевине Југославије на бановине. *Анали Правног факултета у Београду*, 21(6), стр. 76.

⁹⁴ Мишовић, Г. (1929). О корисности нове поделе. *Политика*, XXVI (7727), стр. 4.

⁹⁵ Јевтић, Д. (1973). нав. дело, стр. 76.

територијална организација на бановине.⁹⁶ Од тог тренутка држава је носила назив Краљевина Југославија⁹⁷, чиме је формално потврђена концепција „државног и народног јединства“, односно идеологија „интегралног југословенства“ коју је монархo-диктаторски режим активно заступао, одбацујући постојање појединачних националних идентитета унутар заједничке државе.⁹⁸

Реформа је подразумевала увођење нових управних подручја и редефинисање надлежности локалних власти у бановинама, срезовима и општинама, чиме је окончано формирање строгог централизованог система државне управе. Овим законом Краљевина је подељена на девет бановина (Дравска за седиштем у Љубљани, Савска са седиштем у Загребу, Врбаска за седиштем у Бања Луци, Приморска за седиштем у Сплиту, Дринска за седиштем у Сарајеву, Зетска за седиштем на Цетињу, Дунавска за седиштем у Новом Саду, Моравска за седиштем у Нишу и Вардарска за седиштем у Скопљу)⁹⁹, док је управа града Београда, Земуна и Панчева била посебна управна јединица стављена под директну надлежност и контролу Министарства унутрашњих послова.¹⁰⁰

Закон је јасно дефинисао границе и седишта појединих бановина. Оне су представљале основне административно-територијалне јединице државе, а на њиховом челу налазио се бан као званични представник Краљевске владе у тој области. Према законским одредбама, банове је именовао краљ указом, на предлог министра унутрашњих послова и уз сагласност председника министарског савета.

1.2. Надлежности бана

Члан 6. истог закона утврђивао је да бан има врховна политичка и управна овлашћења у оквиру своје бановине.¹⁰¹ Под његову надлежност спадала су сва административна тела и органи опште управе, а био је задужен и за надзор над радом локалних самоуправа. Према овом закону, као и Закону о банској управи, надлежности бана обухватале су управљање имовином бановине, израду и извршење буџета, као и

⁹⁶ Исто, стр. 70.

⁹⁷ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 1.

⁹⁸ Јевтић, Д. (1973). нав. дело, стр. 70.

⁹⁹ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 2.

¹⁰⁰ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 4.

¹⁰¹ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 6.

послове везане за развој привреде, социјалну заштиту, здравство, школство и културни напредак. Поред тога, бан је имао овлашћења да врши надзор над свим јавним властима и службама у бановини, водећи рачуна о њиховом службеном раду, али и понашању ван службе. Он је располагао кадровским овлашћењима која су подразумевала постављање, премештање, унапређивање, отпуштање и пензионисање службеника у бановинској администрацији, као и државних чиновника до одређеног ранга.¹⁰²

Бан је био на челу банске управе, која је била организована у одељења, одсеке и реферате.¹⁰³ Као његови најближи сарадници јављали су се помоћник бана и окружни инспектори. Помоћник је имао положај законског заменика, те је у случају банове спречености преузимао све послове из његове надлежности.¹⁰⁴

Према Закону о називу и подели Краљевине на управна подручја, министар унутрашњих послова, уз одобрење председника министарског савета, могао је по потреби груписати одређене срезове у оквиру појединих бановина у окружне инспекторате и одредити њихова седишта. На њиховом челу налазили су се окружни инспектори, који су били банови помоћни органи у пословима јавне безбедности, али и у другим задацима које би им министар унутрашњих послова, на предлог бана, поверио.¹⁰⁵

Окружни инспектори били су подређени бану и у његово име вршили надзор над среским управама и органима. Њихова примарна обавеза била је старање о јавном реду и безбедности на подручју инспектората, при чему су поступали по упутствима и наређењима министра унутрашњих послова.¹⁰⁶

У оквиру сваке бановине, поред бана, постојало је и банско веће које је имало саветодавну улогу. Чланове овог већа именовао је и разрешавао министар унутрашњих послова, на предлог самог бана. Начин рада и надлежности банских већа били су прописани посебним Правилником о организацији и функционисању. Према том акту, банско веће је било замишљено као саветодавно тело чији је основни задатак био праћење економског, социјалног и културног развоја у оквиру срезова и градова на

¹⁰² Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 7-11.

¹⁰³ Сагадин, С. (1929). Банске управе. *Политика*, XXVI, 7742–7743, стр. 1.

¹⁰⁴ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 19.

¹⁰⁵ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, чл. 22.

¹⁰⁶ Костић, Л. М. (1933). *Административно право Краљевине Југославије. Књига 1: Устројство управе*. Београд: Геца Кон, стр. 229.

подручју бановине и давање мишљења бану у вези са тим питањима. Сам бан је имао овлашћење да сазива седнице већа и председава његовим радом.¹⁰⁷

1.3. Уређење срезова

Према Закону о унутрашњој управи, срез је био одређен као управно подручје под надлежношћу среског начелника.¹⁰⁸ Његове границе, односно подручја и седишта, могли су се мењати искључиво законом.¹⁰⁹ Ипак, у периоду од пет година након усвајања овог Закона, дакле до 19. јуна 1934. године, овлашћење за измену подручја и седишта срезова имао је и министар унутрашњих послова, који је такве одлуке могао доносити уредбом, али искључиво у споразуму са председником Министарског савета.¹¹⁰

Среског начелника именовао је краљ, и то на предлог министра унутрашњих послова, а орган којим је он руководио називао се среско начелство. У суштини, он је представљао владу у оквиру среза, вршећи послове опште управе на локалном нивоу, али је истовремено био подређен надзору бана.¹¹¹ Његова овлашћења била су изузетно широка и обухватала су готово све задатке опште управе, осим оних који су законом били изричито дати вишим органима.¹¹² Поред бројних послова, био је обавезан да прати све појаве које могу угрозити друштвени и правни поредак и да предузима мере ради њиховог отклањања. Према Закону о унутрашњој управи, начелнику је било допуштено да по сопственој иницијативи предузима све радње које су у складу са законом и јавним интересом.¹¹³ Због тако формулисаних овлашћења, његова дискрециона моћ била је већа него код било ког другог државног органа у том периоду, што му је омогућавало да се укључи у готово свако питање уколико је сматрао да је то оправдано.¹¹⁴

¹⁰⁷ Јевтић, Д. (1973). нав. дело, стр. 73.

¹⁰⁸ Закон о унутрашњој управи, чл. 43, ст. 2.

¹⁰⁹ Закон о унутрашњој управи, чл. 51.

¹¹⁰ Закон о унутрашњој управи, чл. 190.

¹¹¹ Закон о унутрашњој управи, чл. 43-47.

¹¹² Закон о унутрашњој управи, чл. 43.

¹¹³ Закон о унутрашњој управи, чл. 46, ст. 1.

¹¹⁴ Костић, Л. М. (1933). нав. дело, стр. 236.

1.4. Правно уређење општина

Према Закону о унутрашњој управи, општине су на својој територији обављале послове опште управе у оквиру пренетих надлежности, и то према упутствима и под контролом среског начелника.¹¹⁵

Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја као посебна управна јединица били су издвојени градови Београд, Земун и Панчево. Управник града Београда, чија је надлежност обухватала ова три града, био је директно одговоран министру унутрашњих послова. На територији београдске општине обављао је послове који су иначе спадали у надлежност среских начелника, док је у Земуну и Панчеву вршио задатке који су иначе били у делокругу банова.¹¹⁶

2. Административне јединице према Уставу из 1931. године

2.1. Бановине

Бановине су први пут уведене Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја донетим у октобру 1929. године. Краљевина Југославија је том поделом добила девет бановина: Дравску са седиштем у Љубљани, Савску са седиштем у Загребу, Врбаску са седиштем у Бањој Луци, Приморску са управним центром у Сплиту, Дринску са седиштем у Сарајеву, Зетску са седиштем на Цетињу, Дунавску са центром у Новом Саду, Моравску са седиштем у Нишу и Вардарску са седиштем у Скопљу.¹¹⁷ Да би се избегло истицање историјских или етничких одредница, бановине су добијале имена по најзначајнијим рекама које кроз њих протичу, а једна је названа према мору на које се ослања.¹¹⁸

Устав је прецизно дефинисао разграничење бановина, тако да измена њихових граница није могућа без повреде самог Устава.¹¹⁹ Улога министра унутрашњих послова

¹¹⁵ Закон о унутрашњој управи, чл. 58.

¹¹⁶ Јевтић, Д. (1973). нав. дело, стр. 74.

¹¹⁷ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 83.

¹¹⁸ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). О Уставу Краљевине Југославије из 1931. *Правни вјесник*, 28(1), стр. 137.

¹¹⁹ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 137.

своди се на решавање недоумица у погледу тачног одређивања међа појединих бановина¹²⁰, што се не сматра изменом већ само појашњењем и прецизирањем уставних одредби, односно тумачењем намере уставотворца.¹²¹

Бановине су представљале управне и самоуправне јединице које су биле даље подељене, на основу посебног закона, на срезове и општине.¹²² У њиховом устројству било је предвиђено повезивање државних и самоуправних органа у јединствено надлештво под управом бана, што је омогућавало строго јединство у раду, концентрисано у Краљевској банској управи.¹²³

Као правна лица, бановине су имале својство и у јавноправном и у приватноправном смислу. Располагале су сопственом имовином, као и приходима и расходима који нису били део државног буџета. Захваљујући тим средствима, могле су да задовољавају регионалне потребе и да састављају сопствени бановински буџет. Тај буџет се утврђивао на годишњем нивоу од стране Банског већа, на предлог Банског одбора, а објављивао се у облику бановинске уредбе уз сагласност министра финансија. Извршење буџета контролисала је Главна контрола путем прегледа завршног рачуна.¹²⁴

Банска управа представљала је орган другостепене опште управе у оквиру државе и истовремено је имала улогу регионалне управне, односно самоуправне власти. Њен карактер зависио је од тога да ли је поступала у име државе или као израз локалне самоуправе.¹²⁵ На челу бановине налазио се бан, као представник врховне власти у том подручју¹²⁶, кога је краљ именовао на предлог председника Министарског савета.¹²⁷ Иако Устав није изричито предвиђао да бан руководи банском управом, већ целокупном бановином, у пракси је он истовремено био на челу и државних и самоуправних органа. Самоуправна функција бановине остала је само декларативна, јер је након формалног увођења одмах била суспендована. У таквим околностима бан је деловао као комесар бановинске самоуправе, чиме је објединио две улоге – руководио је државном управом и вршио надлежности привремено замрзнутог самоуправног тела.¹²⁸

¹²⁰ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 83, ст. 11.

¹²¹ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 137.

¹²² Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 84, ст. 1 и 2.

¹²³ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 137.

¹²⁴ Исто, стр. 137-138.

¹²⁵ Исто, стр. 138.

¹²⁶ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 86, ст. 1.

¹²⁷ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 86, ст. 2.

¹²⁸ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 87-99.

2.2. Срезови и општине

Одређивање граница срезова и општина није било уређено највишим правним актима, већ је препуштено законима нижег ранга. Према Закону о општинама од 14. марта 1933. године, спајање општина, као и одређивање њихових назива и седишта, вршено је краљевим указом. При томе је морало да се поштује начело територијалне целовитости: једно место могло је припадати искључиво једној општини, свака општина само једном срезу, а сваки срез искључиво једној бановини.¹²⁹

Раније су срезови имали одређен степен самоуправе, али су сада постали делови државне управе. Општине су, за разлику од њих, устројене по принципу самоуправе и преко сопствених органа задовољавају локалне потребе. „Њима се особеним законима могу ставити у дужност и акта управне власти и оне их врше под надзором одређених управних органа“.¹³⁰ Општинске управе, као и делокруг њиховог рада уређени су посебним законом по начелу самоуправе. Осим тога, неке градске општине имају могућност да буду уређенем закони и по другој основи.¹³¹ Држава у општинама нема своје посебне органе, већ се, када је потребно, обраћа управо органима општинске самоуправе. Сходно томе, општине обављају двоструку улогу – један скуп послова који се тичу њих самих (сопствени делокруг), и други који обављају у корист државе (пренесени делокруг).¹³² Град Београд са Земунском и Панчевом чини посебно управо подручје, те чине београдску, земунску и панчевачку општину.¹³³

2.3. Посебан статус Београда

Београд, заједно са Земунском и Панчевом, чини посебну управну јединицу у коју улазе и околна места издвојена из бановина.¹³⁴ То подручје има статус државне управне јединице, али не и самоуправног органа. Иако свака општина у саставу управе града Београда задржава своју локалну самоуправу, не постоје институције које би

¹²⁹ Костић, Л. (1934). *Коментар Устава Краљевине Југославије од 3. септембра 1931.* Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, стр. 215.

¹³⁰ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 96.

¹³¹ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 84.

¹³² Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 138.

¹³³ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 85.

¹³⁴ Костић, Л. (1934). нав. дело, стр. 217.

обједињавале читаво то подручје у један самоуправни оквир. На челу управе налази се управитељ града, који, у складу са Законом о унутрашњој управи, у Земуну и Панчеву обавља послове опште управе у надлежности банова, док у Београду преузима послове који су у надлежности котарских начелника и доноси првостепене одлуке из домена банске надлежности.¹³⁵

2.4. Самоуправа

Устав садржи само основне смернице и принципе на основу којих је законодавац требало да развије самоуправу у бановинама, док је њена конкретна организација била препуштена посебним законима. По замисли, у свакој бановини требало је да постоје Бановинско веће, као орган који доноси одлуке, и Бановински одбор, задужен за њихово спровођење.¹³⁶ Међутим, пошто систем бановинске самоуправе није у потпуности заживео, ови органи у пракси нису функционисали. Уместо њих, послове су обављала Банска већа, установљена Законом о банској управи од новембра исте године, која су имала искључиво саветодавну улогу у односу на бана, а чије је чланове именовао министар унутрашњих послова.¹³⁷

Банска већа су имала овлашћење да у оквиру свог самосталног делокруга уређују послове доношењем бановинских уредби, заснованих на Закону о уређењу бановина или другим прописима. Такве уредбе су на територији дате бановине имале снагу закона, али нису смеле бити у супротности са Уставом и већ важећим законским актима. Бановинама је тиме признато такозвано *potestas statuendi*, односно право да прописују обавезне норме за све становнике своје територије, што их је чинило самосталним управним јединицама.¹³⁸

Поступак доношења бановинских уредаба започиње бановински одбор, који сачињава формалне предлоге. О тим предлозима одлучује бановинско веће. Уредбе затим проглашава и објављује бан, али тек након што прибави сагласност Државног савета у погледу њихове законитости. Државни савет је обавезан да се изјасни у року од

¹³⁵ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 138.

¹³⁶ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 88.

¹³⁷ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 139.

¹³⁸ Исто.

месец дана – уколико то не учини, сматра се да је сагласност дата. У случају да сагласност буде ускраћена, уредба не може бити објављена.¹³⁹

Централна државна власт има задатак да прати рад самоуправних органа и да обезбеди да они своје надлежности врше у оквирима закона, без угрожавања општег државног интереса. Тај надзор је углавном ограниченог, контролног карактера: државни органи не дају упутства самоуправама како треба поступати, већ само воде рачуна да њихов рад не доведе до кршења закона или повреде јавног интереса. Самоуправне јединице се, стога, налазе под својеврсним старатељством државе. Надзор над њиховим радом може бити двострук – правни и политички. Правни надзор подразумева проверу законитости аката и одлука, док политички обухвата оцену у којој мери активности самоуправе одговарају општем државном интересу. Уколико државни орган утврди да је одлука самоуправе незаконита или супротна интересима државе, он је може укинути или привремено суспендовати, али нема право да је измени или замени новом одлуком.¹⁴⁰

Бан има овлашћења и у правној и у политичкој сфери контроле. Он може обуставити сва акта самоуправних органа бановина и општина уколико су у супротности са Уставом, законима или уредбама, као и у случајевима када угрожавају опште интересе државе. Уколико пак сматра да је неко решење незаконито, коначну оцену о томе може дати искључиво судска власт, а Устав поверава ту надлежност највишем управно-судском телу, тј. Државном савету.¹⁴¹

¹³⁹ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 90 и 91.

¹⁴⁰ Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). нав. дело, стр. 139.

¹⁴¹ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године (Септембарски устав), чл. 93 и 99.

V ЗАКЉУЧАК

Шестојануарска диктатура, уведена 6. јануара 1929. године од стране краља Александра I Карађорђевића, представља један од најзначајнијих и најконтроверзнијих периода у политичкој историји Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Њено настајање није било изолован догађај, већ резултат дубоких политичких, националних и друштвених противречности које су пратиле државу од њеног настанка 1918. године. Да би се разумеле последице диктатуре, неопходно је сагледати њене дубинске узроке — структурне слабости државног уређења, неусаглашеност националних интереса, кризу парламентаризма и доминацију централистичког модела власти који је, у крајњем исходу, онемогућио стварање демократске и функционалне заједнице народа.

Политичка нестабилност која је обележила прву деценију постојања нове државе проистицала је из бројних супротстављених визија њеног уређења. Са једне стране стајали су заговорници унитаризма и централизма, предвођени српским политичким елитама које су сматрале да новостворена држава треба да буде чврсто јединствена, док су са друге стране били представници хрватских и словеначких политичких кругова који су тежили федералном или барем аутономном систему. Парламентарна пракса у годинама након доношења Видовданског устава 1921. године показала је да су националне и политичке поделе дубље од институционалних оквира који су их требали надвладати. Учестале смене влада, политичке кризе, злоупотреба изборних процедура и партијски егоизам створили су атмосферу неповерења у парламентарни систем, што је краљу пружио прилику да своје интервенције у политику представи као нужност ради очувања државног јединства и стабилности.

Непосредни повод за увођење диктатуре било је убиство хрватских посланика у Народној скупштини 1928. године, што је довело до потпуног слома парламентарног живота и продубљивања националних подела. Краљ Александар је своју одлуку о распуштању Народне скупштине и укидању устава образложио потребом да се спречи распад државе и сукоби међу народима, те да се створи „нови дух југословенства“. Међутим, иза те идеје крила се тежња ка апсолутистичкој власти, у којој је краљ постао једини извор законодавне и извршне моћи. Диктатура је тиме представљала покушај да се национални и политички проблеми реше наметањем „одозго“, уместо компромисом и институционалним дијалогом.

Иако је краљев режим формално прокламовао идеју „југословенског националног јединства“, у пракси је она довела до јачања централизације и српске доминације у државним институцијама. Промена назива државе у Краљевину Југославију и увођење нове административне поделе на бановине представљали су покушај да се национални идентитети замене јединственим „југословенским“, али је тај процес наишао на отпор, посебно у хрватском и словеначком корпусу. Уместо очекиваног помирења, дошло је до даљег удаљавања између народа, што је довело до јачања национализма и радикализације политичких покрета, попут усташког покрета у емиграцији и ХСС-а у земљи.

Са економског и социјалног аспекта, диктатура је донела извесну стабилизацију у првим годинама, пре свега захваљујући концентрацији власти и увођењу јаснијих управних механизма. Међутим, та стабилност била је привидна и кратког века. Економске неједнакости између развијенијих и неразвијених области, одсуство стварне модернизације и ограничење политичких слобода онемогућили су стварање трајних услова за напредак. Контрола штампе, цензура, репресија над политичким неистомишљеницима и ограничење деловања политичких партија довели су до гушења јавног живота и стварања атмосфере страха и покорности. Тиме је диктатура изгубила и онај морални легитимитет којим је краљ у почетку покушао да је оправда.

Једна од најзначајнијих последица шестојануарске диктатуре јесте дубока ерозија поверења у државу и њене институције. Уместо интеграције, режим је произвео нове поделе које ће касније имати далекосежне последице по опстанак југословенске државе. Национално питање није решено, већ је само потиснуто силом, што је довело до његовог поновног избијања у много деструктивнијем облику након краљеве смрти и током Другог светског рата. У политичком смислу, диктатура је показала ограниченост ауторитарних решења у мултинационалним заједницама и потврдила да стабилност државе не може бити заснована на репресији и негацији демократских принципа.

Анализа административне поделе Краљевине Југославије у периоду Шестојануарске диктатуре (1929–1934) и након доношења Устава из 1931. године показала је да је у питању био један од најзначајнијих државноправних поступака у историји југословенске државе. Основни мотив краљевске власти био је политички – настојање да се превазиђу националне и регионалне поделе које су постојале унутар новостворене државе и да се учврсти централистички модел власти. Путем нове

административне поделе и увођења бановина 1929. године, а касније кроз њихову конституционализацију у Уставу из 1931, настојало се да се створи нови идентитет југословенске државе и народа, заснован на јединству, а не на етничким, историјским или покрајинским особеностима.

Укидањем дотадашњих историјских и покрајинских јединица, попут Далмације, Славоније, Војводине или Црне Горе, и заменом новим територијалним организационим јединицама – бановинама, краљ Александар је покушао да елиминира све трагове регионалних аутономија и идентитета. Нове бановине нису биле организоване по етничким или историјским принципима, већ према географско-економским и административним критеријумима, при чему је у средиште стављен интерес јачања јединствене државне власти. На тај начин административна подела добила је карактер инструмента државне интеграције, али и централистичке контроле.

Устав из 1931. године представљао је покушај да се ове мере институционализују и легитимишу уставним оквиром. Иако је формално задржао бановине као основне јединице територијалне организације, он није створио предуслове за њихову политичку аутономију. Напротив, банови су били именовани од стране краља и директно одговорни централним властима у Београду. Локалне скупштине и органи самоуправе нису имали значајне ингеренције, што је јасно показало да је циљ био административно јединство, а не децентрализација. Тако је Устав из 1931. године учврстио већ постојећи систем изграђен током диктатуре, стављајући у први план централизовану власт и краљевску контролу над свим сферама политичког и друштвеног живота.

Упоредном анализом може се закључити да је административна подела из 1929. и њена уставна потврда 1931. имала двоструки ефекат. С једне стране, она је заиста допринела стварању извесне форме административног јединства и превазилажењу старих покрајинских подела које су оптерећивале државу још од њеног настанка 1918. године. На тај начин је олакшано функционисање државне управе, а држава је добила јаснију и уједначенију територијалну структуру. С друге стране, овакво решење није уважило стварне националне и регионалне специфичности, нити је понудило механизме за њихово демократско изражавање. Управо супротно, насилно брисање историјских и националних идентитета довело је до незадовољства, јачања опозиционих покрета и продубљивања политичких криза.

Посебан проблем представљала је чињеница да је централистички модел власти био у супротности са сложеним етничким саставом државе. Намера краљевске власти да створи „југословенски национални идентитет“ путем административних и уставних мера показала се као недовољна и неделотворна. Уместо приближавања народа и слабљења међунационалних тензија, административна подела на бановине често је доживљавана као наметање и асимилација, што је додатно продубило неповерење између појединих националних заједница и централизоване власти. У том смислу, може се закључити да је овај експеримент у територијалној организацији државе имао ограничене домете и да није остварио првобитно замишљене циљеве.

Устав из 1931. године, иако је формално представљао повратак уставном поретку након периода апсолутне диктатуре, у суштини је био инструмент легализације ауторитарног система. Његовим доношењем није створена права основа за политички плурализам или за јачање локалне самоуправе, већ је потврђена доминација централизоване монархије. На тај начин административна подела из периода Шестојануарске диктатуре није представљала само техничко питање територијалне организације, већ и суштински политички пројекат који је имао за циљ јачање режима.

Сумирајући целокупну анализу, може се закључити да административна подела Краљевине Југославије из 1929. и њена уставна потврда 1931. године представљају значајан пример како територијална организација може бити искоришћена као средство политичке контроле и централизма. Иако је овај систем омогућио извесну ефикасност у функционисању државе, он није одговорио на основне изазове мултинационалног карактера југословенске заједнице. Недостатак демократије, искључивање локалних заједница из процеса одлучивања и наметање идентитета „одозго“ довели су до тога да овај модел није имао трајни легитимитет. Управо због тога, административна подела тог периода треба да се посматра као један од узрока каснијих политичких криза и нестабилности које су пратиле југословенску државу све до њеног распада.

У ширем историјском контексту, искуство административне реформе у време Шестојануарске диктатуре представља важну поуку о томе да се питање територијалне организације државе не може решити искључиво политичком вољом владара или административним мерама. Уколико се занемаре историјске, етничке и регионалне специфичности, таква решења могу краткорочно обезбедити централизацију, али дугорочно производе нестабилност и продубљују кризу легитимитета. Само кроз

инклузиван и демократски приступ, који уважава различитости и омогућава њихово институционално изражавање, могуће је изградити стабилну и функционалну државу. У том смислу, административна подела Краљевине Југославије из периода 1929–1931. године представља драгоцен историјски пример како централизам, иако добронамерно усмерен ка јединству, може имати супротне ефекте и довести до дубљих подела у друштву.

Из историјске перспективе, шестојануарска диктатура може се тумачити као неуспели покушај модернизације и интеграције државе путем ауторитарних средстава. Она је оставила дубок траг у политичкој култури југословенског простора, утемељивши традицију јаке извршне власти и слабих демократских институција, што ће се касније поновити у различитим облицима и системима. Истовремено, тај период је показао да демократска свест и политичка зрелост не могу бити наметнуте силом, већ се морају развијати кроз институције, компромис и културу дијалога.

Коначно, шестојануарска диктатура представља пресудан историјски тренутак у развоју југословенске државности. Њени узроци лежали су у дубоким противречностима насталим у процесу стварања државе, док су њене последице откриле слабости једног система који је покушао да национално питање реши путем репресије и централизма. Иако је краљ Александар настојао да створи јединствено „југословенско“ друштво, уместо тога је допринео продубљивању националних разлика и урушавању поверења у државне институције. Управо зато, шестојануарска диктатура остаје историјска лекција о опасности ауторитарних решења у сложеним мултинационалним заједницама и о потреби трајног балансирања између државног јединства и права на политичку и културну различитост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобан, Љ. (1962). Загребачке пункције. У: Д. Јанковић (ур.), *Историја XX века: Зборник радова* (Књ. 4, 309–366). Београд: Институт друштвених наука.
2. Благојевић, А. и Радонић, Б. (2012). О уставу Краљевине Југославије из 1931. *Правни вјесник*, 28(1), 123–144.
3. Boban, L. (1989). *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temata iz novije povijesti Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Badžević, S. (2020). Turski paragraf Vidovdanskog ustava (1921): domeni i ograničenja. *Historijski pogledi*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, 3/2020, 162-175.
5. Graham Jr., M. W. (1929). The “Dictatorship” in Yugoslavia. *American Political Science Review*, 23(2), 449–459.
6. Dobrivojević, I. (2006). Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929–1935). *Časopis za suvremenu povijest*, 38(1), 99-137.
7. Engelsfeld, N. (2002). *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet.
8. Јевтић, Д. (1973). Прилог питању поделе Краљевине Југославије на бановине. *Анали Правног факултета у Београду*, 21(6), 67–80.
9. Јевтић, Д. (1988). Видовдански и Октоисани устав од 3. IX 1931. године. *Анали Правног факултета у Београду*, 36, (1–2), 107–126.
10. Костић, Л. (1934). *Коментар Устава Краљевине Југославије од 3. септембра 1931*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
11. Кркљуш, Љ. (2016). *Правна историја српског народа*, Осмо издање. Београд: Досије студио.
12. Мишовић, Г. (1929). О корисности нове поделе. *Политика*, XXVI (7727).
13. Милић, Д. А. (2007). *Др Драгољуб Јовановић: човек који је дисао борбом*. Београд: Истраживачко-издавачки центар.
14. Матић, Д. (2021). Теоријскоправни преглед на Видовдански устав. *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 45-56.
15. Милошевић, С. (2021). Устав без земље: настанак Краљевине СХС и Видовдански устав у настави уставног права у земљама наследницама Југославије. *Правни записи*, XII(1), 261-284.

16. Matković, H. (1999). *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić.
17. Nielsen, C. A. (2014). *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press.
18. Прибићевић, С. (2018). *Диктатура краља Александра*. Београд: Мост Арт.
19. Perić, I. (1996). *Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću*. 4. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
20. Pavličević, D. (2007). *Povijest Hrvatske*. 4. dopunjeno izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić.
21. Сагадин, С. (1929). Банске управе. *Политика*, XXVI, 7742–7743, 1-2.
22. Стојков, Т. (1962). Грађанска опозиција и скупштински избори од 8. новембра 1931. године. У: Д. Јанковић (ур.), *Историја XX века: Зборник радова* (Књ. 4, 251–307). Београд: Институт друштвених наука.
23. Стојков, Т. (1969). *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929–1935*. Београд: Просвета.
24. Самарџић, С. (2023). *Шестојануарска диктатура: узроци и последице*. Нови Сад: Академска књига.
25. Horvat, J. (1990). *Politička povijest Hrvatske* (Drugo izdanje, Vols. 1–2). Zagreb: August Cesarec.
26. Čulinović, F. (1961). *Jugoslavija između dva rata* (Prvi dio). Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
27. Šarac, N. (1975). *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine: Sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Svjetlost.
28. Šute, I. (2019). *Hrvatska povijest 1918.–1941*. Zagreb: Leykam International.

Правни извори

1. Устав Краљевине Југославије од 3. Септембра 1931. Године (Септембарски устав).
2. Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године.
3. Закон о унутрашњој управи од 19. јуна 1929. године.

Интернет извори

1. Диктатура Краља Александра, Преузето са: https://znaci.org/00001/138_23.pdf

САЖЕТАК

Рад анализира политичке, друштвене и правне околности које су довеле до укидања парламентаризма и успостављања личне владавине краља Александра I Карађорђевића 1929. године. Полазећи од кризе парламентарног система утемељеног Видовданским уставом и све израженијих националних подела у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, рад указује на континуирано слабљење демократских институција и постепено нарастање централистичких тенденција. Посебна пажња посвећена је политичким догађајима који су претходили увођењу диктатуре, њеним идеолошким основама, правним карактеристикама и последицама по државни и друштвени поредак.

Истраживање показује да је шестојануарска диктатура, упркос намери да обезбеди јединство и стабилност државе, произвела супротне ефекте — продубила националне поделе, ослабила поверење у институције и убрзала процес политичке дезинтеграције. Уместо демократског развоја, Југославија је ушла у период ауторитарне власти, која је оставила трајне последице на политичку културу и међунационалне односе у држави.

Кључне речи: Шестојануарска диктатура, краљ Александар, парламентаризам, Краљевина СХС, југословенство, Устав из 1931.

ABSTRACT

Causes and Consequences of the January 6 Dictatorship.

The paper analyzes the political, social and legal circumstances that led to the abolition of parliamentarism and the establishment of the personal rule of King Alexander I Karađorđević in 1929. Starting from the crisis of the parliamentary system established by the Vidovdan Constitution and the increasingly pronounced national divisions in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the paper points to the continuous weakening of democratic institutions and the gradual growth of centralist tendencies. Special attention is paid to the political events that preceded the introduction of the dictatorship, its ideological foundations, legal characteristics and consequences for the state and social order.

The research shows that the January 6th dictatorship, despite its intention to ensure the unity and stability of the state, produced the opposite effects — it deepened national divisions, weakened trust in institutions and accelerated the process of political disintegration. Instead of democratic development, Yugoslavia entered a period of authoritarian rule, which left lasting consequences for the political culture and interethnic relations in the country.

Keywords: January 6th Dictatorship, King Alexander, parliamentarism, Kingdom of Serbs, Croats, Yugoslavism, Constitution of 1931.

БИОГРАФИЈА

Рођена је 1988. године у Нишу, где је завршила основно и средње образовање. Након завршене средње школе уписала је Економски факултет Универзитета у Београду, на којем је успешно дипломирала и стекла звање дипломираног економисте. Током личног и професионалног развоја, једну годину је провела у Сједињеним Америчким Државама, где је стекла међународно искуство и додатно унапредила личне и професионалне вештине. По повратку у Србију, започела је професионалну каријеру радећи у породичној фирми, а затим је две године била запослена у Градској управи Града Ниша, на позицији шефа кабинета градоначелника, где је учествовала у пословима организације, координације и административне подршке раду органа локалне самоуправе. Од 2022. године запослена је у Јавном предузећу „Градска Топлана” у Нишу. Мајка је двоје деце, а живи и ради у Нишу.

Мастер рад израђује из области историје савремене југословенске државе, на тему „Узроци и последице Шестојануарске диктатуре”.